

**ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI İNANÇ
ÖNDERLERİ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ**

**23-28 EKİM 2001
ANKARA**

ANKARA - 2001

Yayımlanan Bildirilerin dil, imla ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Bildirilerdeki görüşler TÜKSEV Türkiye Kültür Sanat ve Eğitim Vakfı'nın görüşü anlamında yorumlanamaz.

BASKI :
EKİP GRAFİK

Matbaa Reklam Hizmetleri Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
İstanbul Yolu 13. Km. Gersan Sanayi Sitesi 655. Sokak
No: 54 Ergazi / ANKARA
Tel / Fax : (0.312) 256 92 00 (4 Hat)

ISBN : 975 - 6573 - 01 - 5

Bu kitap; Kültür Bakanlığı ile Türkiye Sanat ve Eğitim Vakfı işbirliğinde TİKA'nın katkılarıyla gerçekleştirilen *“Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi”* bildirilerinden hazırlanmıştır.

ATATÜRKÇÜLÜK VE İNANÇ

İffet ASLAN

Bir deneme niteliğindeki bu bildirinin amacı, şu sıralarda günleri dolmak üzere olan, benim de üyesi bulunduğum ilk kuşak Atatürkçülerin, söylemleri ile değil ama davranışları ile belirlenen, inanç konusuna yaklaşımlarını ve inançlarının köklerine ilişkin sezgilerimi sergileyip yorumlamaktır.

Bildiride ileri süreceğim kanılar, elime geçirebildiğim ve inceleme fırsatını bulduğum tarihçilerin yapıtları ile inanç konusunun uzmanlarınca yazılmış bilimsel kitaplardan edindiğim bilgilere dayanmakla birlikte, bunları sezgilerim sözcüğü ile tanımıyorum, çünkü sergilenecek bakış açısının tartışma önerisi olarak kabul edilmesini ve vardığım sonuçların, ilginç bulunması halinde, başka ilgililerce, işlenip geliştirilmesini umut ediyorum.

Atatürkçülük ve inanç başlığını taşıyan bir bildirinin çıkış noktasının, altındaki zeminin, İslam olması hem doğal, hem de zorunludur. Çünkü, Atatürk dahil tüm Atatürkçüler, İslam'a doğmuş, İslam'da yetişmiş kimselerdir. Ancak bu tanımlama gerçek kimliklerini belirtmeye yetişmez. Doğrusu şöyle olmalıdır: Atatürkçüler, İslam'a doğmuş, İslam'da yetişmiş Türklerdir. Hatta gerçek kimliklerini belirtmek için bir adım daha ileri gidilerek, bu kimseler arasındaki 'Türkçülerdir' denmesi daha doğru olur. Türkçülüğü de tanımlamak gerekirse, kimliklerini soylarının kültürel tarihinde arayanlardır, denebilir. Böylece belirlenen Atatürkçülerin bu sıfatları, Osmanlı imparatorluğunun önlenemeyen çöküşünden sonra alınan dersler sonucu, Atatürk tarafından sahiplenilen kimi ilkeleri benimsediklerini ifade eder.

Laiklik bu ilkelerin başında gelir. Laiklik, yaygın anlamı ile devlet işlerinin, kamu sorunlarına çözüm arayışlarının, dinsel inançlardan bağımsızlığının sağlanmasıdır. Türkiye, anayasası ile belirlendiği gibi laik, ve her vesile ile bu sıfatının sonsuza dek korunacağını yenileyen bir çok güç odaklarına sahip bir devlettir. Bu, Türkiye'de Atatürk'ün başlattığı bir süreçtir: Dolayısı ile Atatürk bir inanç önderidir. Devlet işlerinin, kamu sorunlarına çözüm arayışlarının, dinsel inançlardan bağımsız olarak yürütülmesini öngören kafa yapısının, bu tutumun uzantısı olarak, her konu gibi, dinin de, bağımsız, yani dinsel kuramların üzerine çıkan bir bakış açısı ile ele alınıp irdelenebilmesini gerektirir. Bu bildiride laik bir bakış açısı ile, Atatürkçülerin inanç konusuna yaklaşımlarının niteliğini ve temsil ettikleri inançların kaynağını saptamaya çalışacağız.

Kendilerini Atatürkçü olarak tanımlayanların büyük çoğunluğu açısından, inançlı olmanın, laiklikle bağdaşmayan bir yönü yoktur. Ama, vatandaşları arasında kendilerini inançsızlıkla suçlayanlar, dolayısı ile özlerine yabancılaşmış bulanlar ve bu yüzden kendilerine karşı tavır alanlar günümüzde bile az değildir. Oysa, Atatürkçüler arasında da inançlı olmayı çağdışı buldukları için reddedenler vardır ama, parmakla gösterilecek kadar azdır. Büyük çoğunluk ise, söylemleri ile değilse de, hatta sorulduğunda bile, inançlarının özünü derli toplu bir şekilde dile getiremeseler bile, davranışları ile inanç sorunu ile ilgilendiklerini, ayrıca gözledikleri her türlü inanç uygulamalarına, en azından, saygılı olduklarını sergilemektedirler. Atatürkçüler ve inanç sorunu ile özel olarak ilgilenmeme yol açan, bu gözlemlerimdir.

Uzun araştırmalarla derlediğim bilgilerin özeti şu: Atatürkçülerin inanç sorununa yaklaşımı, Türklerin tarihleri ile sergilenen, kökleri çok eskilere dayanan Tanrı arayışlarının bir sonucudur. Nerede ise Türklere özgü bir niteliği olan bu arayışın çok güçlü, çok özel ve sürekli olduğu, hatta günümüzde bile devam ettiği görülebilmektedir. Ayrıca, bu arayışın geçmişte kazanılmış kimi temel ürünleri, Türk halkı tarafından özümseyerek davranışlarına sinmiş görünmektedir. Öyle ki, olaylar karşısında insanın doğal tutumu, doğal tepkisi gibi su yüzüne çıkan bu değerlerin, bir sonraki dönemde, Tanrı arayışının yeni bir ivme kazanmasına da katkıda bulunabildikleri, kaynaklarda izlenebilmektedir. Aynı ortamın bu gün de var olduğu söylenebilir. Ancak, Atatürkçüler, sanırım, kendilerini suçlayan çevreler konuyu laik bir bakış açısı ile ele almaya henüz hazır olmadıklarından, inanç sorununun kamu önünde tartışılmasından, genellikle, kaçınmaktadır. Bu da Atatürkçülerin inanç sorununa yaklaşımlarının açıklık kazanmasını engellemektedir. Bence, Atatürkçülerin, Türklere özgü Tanrı arayışını, günümüzde de sürdüren kimseler oldukları anlamında, inançlı bireyler gibi davrandıkları halde, çoğunlukla inançlarının özünü dile getirememelerinin başlıca sebebi budur. Biz, bu bildiride söz konusu engeli aşmaya çalışacağız. Önce sorunu ele aldığımız çerçeveyi belirtmemiz gerekir.

İnançları barındıran kılıfa din dendiğine göre, Atatürkçülük ve inanç konusunda ileri sürülecek fikirler, ancak laik bir bakış açısı ile ele alınacak dinler tarihi çerçevesi içinde değerlendirildiklerinde inandırıcı olabilir. Dinlerin tarihi insanlığın tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Çünkü dinler, iki temel insan içgüdüstünün ürünüdür: insanın yaşam ile boğuşma yükünü kaldırabilmek için bir şeye inanmak, bir şeye dayanmak, tutunmak ihtiyacını doğuran içgüdüstü ile, içine doğduğu, etrafını saran varlığı anlamak ve bu bağlamda

kendi yerini; yani olanaklarını ve sorumluluklarını saptamak gereğini duyan içgüdüsinin. Psikologlar, insan mutluluğunun, ya da insanın ruhsal dengesinin, bu içgüdüler ile elde edilen inanç ürünlerinin sağladığı rahatlığa bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan dinler, bir başka ifade ile, insanların Tanrı arayışının, ya da eş anlamı olarak, mutluluk arayışının, ruhsal denge arayışının, sonucudur, denebilir. Ortaya çıktıklarında değilse de, geliştiklerinde, dinlerin her iki insan iç güdüsüne cevap vermeye çalıştıkları, fakat dikkatle incelendiklerinde, çoğunun, insanın yaşam ile boğuşma yükünü kaldırabilmek için bir şeye inanmak, bir şeye tutunmak içgüdüsinin dürtüsü ile ortaya çıktığı, gelişip olgunlaştığı ve özellikle bu içgüdüye cevap veren kendine özgü kimi uygulamalar başlattığı, görülmektedir. Bu, herhalde, genellikle insanlara hakim olan en güçlü duygunun, korku olmasının sonucudur. Giderek kök salan temel inanç ürünlerine, sonradan eklenen ikincil, üçüncül ve benzeri inançlar ile birlikte, inanç salkımları oluştuğu ve bunların çok dirençli olduğu fark edilmektedir. Öyle ki, yeni dinler gelişip eskilerin yerini aldığı anda bile, daha önceki dinlerin ürünü kimi inançların, bazen şekil, ya da anlam değiştirerek olsa da, kendilerine bu dinlerde de yer bulabildikleri; dolayısı ile yaşayan dinlerin her birinde eski dinlerin izleri olduğu görülmektedir. Kimi inançların, ya da tartışmaya sebep oldukları için ortaya çıkan karşıtlarının ise, daha sonraki dönemlerde, toplumun akıl süzgecinden geçerek, yani bilimin gündeme getirdiği sınavda başarı sağlayarak, dinsel alanın dışına kayıp, kültür alanında yer aldıkları izlenebilmektedir. İnanç kaynaklı bu tür katkılar, tüm insanlığın geçmişinde, toplumların kültürlerinin gelişmesini sağlayan başlıca öğeler arasında olmuştur. İnanç ile ilim arasındaki bu ilişkinin tümü ile geçmişte kalmış olduğu da söylenemez. Bilim, varlığın sırlarının henüz çok küçük bir kısmını çözebilmiştir. Dolayısı ile, insanlığın gerek varlığı anlama gerek, gerek yaşam ile boğuşma yükünü kaldırabilmek için bir şeye inanma içgüdüsinin baskısı ile, sezgilerin, inançlar oluşturma yeteneği günümüzde de, gelecekte de, ürün verebilir.

Tarih, bir yanda, insanlık inanç ürünleri ile oyalanırken, öte yanda, güç odaklarının bunları bayraklaştırarak, kendi amaçlarını gerçekleştirme aracı olarak kullanmaktan geri kalmadıklarını sergilemektedir. Laikliğe karşı çıkan, inançların tartışılmaz doğrular olduğunu ileri sürerek Tanrı arayışlarına set çekmeye çalışan, dolayısı ile kültürün gelişmesini de frenleyen akımlar, geçmişte, bu güç odaklarından kaynaklanmış olduğu gibi, günümüzde de, aynı çevrelere dayanmaktadır. Türklerin tarihinde de, güç odaklarınca bayraklaştırılan inanç ürünlerinin, baskın çıktığı dönemler olmuştur. Örneğin, Yavuz Sultan Selim, 1826'da Anadolu'daki Türkmenleri, İran Şahı İsmail'in

etkisinden koruyabilmek için, halifeliği üstlendiğinde, Eşari İslam anlayışını da benimseyerek, ilkesinde bu inancın gereklerini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Ancak, şimdiye kadar her dönemde, Türk halkının önemli bir bölümünün, bu tür akımlara karşı direndiği ve sonunda başarı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu durumun, Türklere özgü Tanrı arayışının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Türklere özgü Tanrı arayışının niteliği araştırıldığında görülen şudur: Türk adı ile ortaya çıkan ilk toplulukların sahip çıktıkları inanç ürünlerinin, ağırlıklı olarak, varlığı anlama içgüdüsünün ürünü oldukları, yaşamları incelendiğinde de, bu çaba ile ulaşılan sonuçlar bağlamında, kendilerine düşeni saptama, yaşamlarını algıladıkları varlığa göre düzenleme, olanaklarını ve sorumluluklarını buna göre belirleme eğilimini sergiledikleri görülebilmektedir. İnanç ürünlerine bu yaklaşımın, Türklere has olması için bilinen bir sebep yoktur; bizim iddiamız da bu değildir. Ama, Türklerin tarihleri ile sergilenen dine yaklaşımları, ancak böyle özetlenebilir. Ayrıca, yeteneklerinin giderek gelişmesi ve varlığın ayrıntıları konusunda bilgilerinin giderek artması, bu arada, ilişkide bulundukları başka topluluklarla etkileşimleri sonucu, inanç ürünlerinin de olgunlaştığı, en sonunda da, Orta Doğulu peygamberlerce geliştirilen, 'tüm evrenin yaratıcısı Tanrı' kavramına yakıştırılan kurallar uyarınca, insanların, yaşamlarını düzenlerken, adalet, doğruluk, insaf, şevkat ve nihayet eşitlik gibi bir dizi değer ölçütlerine, daha fazla yer verilmesi gerektiği inancını benimsedikleri, tarihlerinde izlenebilmektedir.

Vardığım bu sonuçların doğruluğunun sergilenebilmesi için, bunların sadece Türklerin İslam anlayışı ile değil, bir yandan, bilinen ilk dinlerine varıncaya kadar İslam'dan önceki dinleri ile olan ilişkilerine, öte yandan da, evrensel dinler tarihi içindeki yerlerine dikkat çekilebilmelidir. Ancak bu zorlu bir iştir; çünkü dinler tarihi, insanlık tarihi kadar eskilere uzandığı gibi, Türklerin tarihi de, anlaşıldığına göre, nerede ise bir o kadar eskileri dayanmakta olabilir. Olabilir, diyorum, çünkü Türklerin tarihi, henüz tümü ile ortaya çıkarılmış, ayrıntıları ile sergilenmiş değildir. Hangi tarihte başladığı, nerelelere uzandığı konularında bile, tarihçiler arasında fikir birliği yoktur. Ancak, Atatürkçülerin inanç ürünlerine yaklaşımlarının nelerden kaynaklandığının ve ne gibi etkileşimlerle gelişip bu günkü olgunluk düzeyine eriştiğinin görülebilmesi için, bu zorlu işin, yine de, göze alınması gerekir. İşe sondan başlamak gibi görünecek olsa da, değerlendirmede kullanılacak ölçütlerin neler olduğunun, niçin, nelerde iz sürmek gerektiğinin, anlatımını kolaylaştıracağı için, konuya, belgeli bilgi sıkıntısı olmayan, Orta Doğulu peygamberlerce geliştirilen dinlere göz atarak girmeyi uygun buluyorum.

Dinsel tarihe, İslam'la ilgili olarak göz atıldığında şunlar görülmektedir. Tanrının tekliğini savunan, kitaplı dinler olarak tanımlanan, üç büyük din, Musevilik, Hristiyanlık ve İslam, din alanındaki gelişmelerin sonuncularıdır. Bunların en genci ise İslam'dır. Milattan önceki iki bininci yıl dolarken Musa'nın dünya sahnesinde görünmesi ile başlayıp, Milat kavramı ile tanımlanan dönemde İsa'nın dikkatleri üzerine toplaması ile devam eden ve Milattan sonraki yedinci yüzyılın başında Muhammed'in ortaya çıkması ile sonuçlanan muhteşem peygamberler tarihi, belirli bir bölgenin, Orta Doğu ve çevresinin ürünüdür. Bu aşamanın konumuzla ilgisinin saptanması, öncesindeki ve sonrasındaki insanlık tarihinin iyi bilinmesine bağlıdır.

Tanrının tekliğini savunan bu üç dinin kitaplarında, İslam'ın açıkça kabul ettiği üzere, aynı amaçlar - insanların Tanrı katında makbul olan ilkelere, yani adil, doğruluktan yana, zayıfların korunmasından yana olan ilkelere, bağlı kalarak yaşamayı öğrenmeleri - öngörüldüğü halde, bu güne değin, bu dinlerin birbirlerinin devamı olduklarının bilinci ile giderek birleşmeleri şöyle dursun, giderek birbirlerinin en amansız, - Tanrı katında makbul görülmesi olasılığı bulunmayan şiddette, - rakipleri haline geldikleri görülmektedir. Bu durum, hiç kuşkusuz, peygamberler önderliğinde kurulan bu dinlerin, çok geçmeden, siyasal güçler tarafından ele geçirilmiş olmalarının sonucu- dur. Şöyle ki:

Musevilik, Hristiyanlığın da, İslam'ın da benimsediği yaratılış açıklamasını, dünya ve ahiret görüşlerinin ayrıntılarını ve de insanların uyması gereken doğru yaşam kurallarını, zamanla geliştirmiştir ama, aslında bu din, Yahudilerin, Musa'nın uzak atası İbrahim'in evlatlarından türeyen soyn, gönencini gözetken bir tarih, bir strateji, bir ilkeler ve kurallar derlemesidir. Nitekim, bu güne değin Musevilik'in kutsal günleri, Yahudi adı altında birleşen kabilelerin, en uzak geçmişte Mısırlı Firağunlar, sonra Asurlular tarafından itilip kakılan, sömürülüp ezilen Haran'lı İbrahim ahladının, kimi zaman kaçmak gereğini duyduklarından, kimi zaman sürüldüklerinden, Milattan önce 2. binli yıllarda başlayıp, yüzyıllar boyu süren, bölge içinde oradan oraya göçleri sırasında başlarına gelenlerin unutulmasını önlemek, Hristiyanlığın devletleşmesi ile birlikte de, Roma'lılar ile Roma uzantıları ya da özentileri devletler tarafından da aynı kadere mahkum edildiklerinden, dünyanın hemen her tarafına savrulmuş bir şekilde yaşamak zorunda kalmaları üzerine, Yahudilik birliğine süreklilik kazandırılması için, her yıl döneminde anılmaları ile ilgilidir. Bu nitelikleri dolayısı ile Musevilik, Orta Doğu kökenli tek Tanrılı ve kitaplı dinlerin kaynağıdır ama, hiç bir zaman tüm insanlığa açık

bir din olmamıştır; yayılması da Museviliğe davet kampanyaları ile değil, galiba, dünyanın dört bucağına savrulan Musevi ailelerinin dininin, kimi çevrelerce çekici bulunmasının sonucudur. Günümüzde bile, Musevi bir anneden doğmamış kimselerin, gerçek Musevi kabul edilemeyeceği kuralı geçerli olduğu için, Museviliğin, başta Amerikada olanlar olmak üzere, günümüzdeki ileri gelenleri, artık çok yaygınlaşmış bulunan karma evlilikler dolayısı ile Yahudiliğin zarara uğramaması isteği ile olsa gerek, bu sınırlamayı resmen kaldırmaya çalışmaktadır. Oysa, Yahudilerin üyesi bulunduğu Sami ırkı ile ilişkisi olmadığı bilinen bazı halkların, örneğin Hazar Türklerinin, dokuzuncu yüzyıl sırasında Yahudi dinini benimsemiş olmaları, bu sınırlamanın gerçekte çok eskilerden beri delinmiş olduğunu göstermektedir.

Hristiyanlık ise, Milat sıralarında, Kudüs dolaylarında, Roma'nın gözetiminde, yerleşik yaşam süren Yahudi halkın, bu kez, Museviliğin o güne değin geçen süre içinde katlaşıp kemikleşen şekilperest uygulamaları yüzünden ezilip sömürülmesine isyan ederek baş kaldıran, fakat, "Benim tahtım göntüllerdir: Çağrım bu dünyada kurulacak bir egemenliğe katılmanız ile değil, Tanrının egemenliğine sığınmanız ile ilgilidir." anlamındaki sözleri ile, insanların yeryüzünde erdemli bir yaşam gerçekleştirebilecekleri konusunda ümitsizliğini ve çaresizliğini açığa vuran İsa'nın açtığı yolun ürünüdür. Roma, önceleri, bu çağrının, himayesindeki Yahudilerin kurulu düzenini nice sarstığını gördüğünden, kendisi için de tehlikeli bularak, İsa'ya karşı çıkmış olmakla beraber, sonra, - bir kaç yüzyıl sonra, - İsa müritlerinin geliştirdiği "İsa'nın hakkı İsa'ya; Sezar'ın hakkı Sezar'a:" düsturundan yaralanabileceğini fark ederek, Hristiyanlığı benimsemiş ve yüzyıllar boyu, erişebildiği bütün halkları hükümranlığı altına alabilmek için Hristiyanlığı bir bayrak olarak kullanmıştır. Roma uzantısı devletler de, çağımıza değin bu tutumu sürdürmüştür.

Roma imparatoru Konstantin'in, 312'de Hristiyan olması ile devletleşen Hristiyanlık, bu dini benimseyen bütün hükümdarların desteği ile Yahudileri, Hristiyanlığın kitabı İncil'in kaynağı olan Talmut'a bağlı halkı, Hristiyanlığın en büyük düşmanı ilan ederek, Hristiyanlığın hüküm sürdüğü her yerde, yüzyıllar boyu, takip edilip taciz edilmesine sebep olmuştur. Hristiyanların bu davranışlarının gerekçesi, İsa'yı, 'insanlığı bu dünya egemenliklerine değil, Tanrının egemenliğine sığınmaya' çağırdığı için, bir Yahudi olsa da, "Allah'ın Oğlu" kabul etmeleri ve böyle bir sıfatla yücelttikleri İsa'nın, bölgenin Roma'lı üst yöneticileri tarafından şerefşiz bir ölüme mahkum edilmesinden, Yahudileri sorumlu tutmalarıdır.

Çoğu Milattan önce, bir kısmı da Milattan sonra olmak üzere, Orta Doğu bölgesi ve çevresinde olaylar bu yönde gelişirken, yedinci yüzyılın başlarında ortaya çıkan İslam, vurguladığı Musevilik, Hristiyanlık ve İslam arası kök ve amaç birliğine rağmen, "Tanrının 'Tekliğini' savunan bu üç kitaplı din arası barışın sağlanamamasına, yetmemiştir. Ama İslam, insanlığın önünü yepyeni ufuklara açmıştır. Şöyle ki:

İslam, ne soy, ne makam, ne rudbe imtiyazı tanır: Müslüman 'ümme'ti içinde insanlar eşittir. Ayrıca, İslam, peygamberlerin öngördüğü mutlulukların gerçekleşmesini öteki dünyaya bırakmaz: insan yaşamının bu dünyada nizama sokulmasını amaçlar; öteki dünyada cennet, reşitlerin bu konuda bu dünyada sağlayacakları başarılarla elde edecekleri ödüldür, cehennem de başarısızlığın cezası. Atatürkçü bakışla değerlendirildiğinde, gerek Talmut, gerek İncil gerek Kuran'da öngörülen bu ödül ve cezayı içeren sınav, insanların yaşam ile boğuşurken erdemli kalmaya gayret edebilmeleri için, içgüdülerinden kaynaklanan bir şeye inanmak, bir şeye tutunmak ihtiyaçlarının karşılanması için, kitaplı dinlerin de üretmekten geri kalmadığı inanç ürünlerine somut bir örnektir. İslam'ın özelliği, Tanrının öngördüğü gibi yaşanılması konusunda, peygamberlerce savunulan ve bu gibi yaptırımlarla desteklenen kurallara ek olarak, insanlara ilk kez, bir Cumhuriyetçi anayasa ile sağlanan olanaklar benzeri, irade serbestisi ve karar bağımsızlığı hakkını tanımış, dolayısı ile de kişisel sorumluluk yükümlüğünü getirmiş olmasıdır. Ayrıca, tüm yasaların tek kaynağı kabul edilen 'Allah' ile bireyler arasında, hiç bir aracıya yer verilmemiştir. Tek yol gösterici, yasaların derlendiği kitap, Kuran'dır. İslam, Kuran'da belgelendiği gibi, Allah katında tüm insanların eşit oldukları ilkesi uyarınca, insanı, en mütevazisi dahil tüm bireyleri, böylesi yetkin kılan, dolayısı ile böylesi yücelten ilk dindir. Kuran, İslam'a göre bir vahiy ürünü olduğu için, doğrudan Allah kelamı kabul edilmektedir. Müslümanlar arası gücünü de bundan almaktadır. Oysa Kuran, elbetteki bir vahiy ürünüdür: Çünkü insan elinden, çıkan hiç bir özgün yapıt, ardında vahiy gibi bir destek olmadan ortaya çıkabilmiş değildir.

Ne yazık ki, uygulamalarında, İslam, ancak kuruluşu sırasında, Kuran'da öngörülen olgunluğu hedefleyebilmiştir. Muhammedin ölümünden neredeyse hemen sonra, ilk üç halifeden sonra ise kesinlikle, İslam da, siyasal güç odaklarıncı bayraklaştırılmıştır. Günümüzde, kuruluşundaki İslam'a dönüş çağrısında bulunan Müslümanlar, o günlerin özlemini dile getirmektedir

Batılı uzmanlar, Orta Doğuda bu gelişmelerin yer aldığı döneme, yani tek Tanrılı ve kitaplı dinlerin oluştuğu döneme, insanların inanç dağarcıkla-

rında devrimler gerçekleştiğini vurgulayarak, 'Axial Age,' 'Mihver Dönemi,' diyorlar. Bu değerlendirmenin gerekçesi, batılıları özellikle ilgilendiren halkların, örneğin Helen dünyasının daha önceki dinlerinin, insanlar arası ilişkileri idealize edilmiş biçimde temsil eden, ancak ölümsüz olan ve dünyadaki ölümlü bireylerin yaşamlarını ayrıntılarına kadar etkileme gücüne sahip bulunan, ilahlar ailesi bireylerinin, ya kendi aralarında, ya da bunlarla dünyadaki ölümlüler arasında geçtiğine inanılan sertivenlerden ders alınmasını öngörmesi: daha ilkel toplulukların ise, başta korkuları olmak üzere çeşitli duygularını kontrol ettiğine, veya, yaşamlarını sürdürebilmek için muhtaç oldukları bereket gibi dileklerini ihsan etme yeteneğine sahip olduğuna inandıkları güçleri, örneğin doğurganlık gücünü, ya da yağmur sağlayan gücü ve benzerlerini temsil eden putlar yapmaları ve onlardan medet ummalarını içermesidir. Orta Doğu kökenli, Tek Tanrılı ve kitaph dinlerin ilk ikisinden önceki dinlerin, genellikle bu nitelikte olduğu göz önünde tutulduğunda, büyük bir devrim gerçekleştirdikleri yatsınamaz. İslam ise, o devrim dalgasını, yeni bir devrim gerçekleştirerek noktalamıştır. Ancak, Orta Doğu bölgesinin, tek Tanrılı dinlerin, tek kaynağı olduğu tartışılmaz değildir. Bu kanı batılıların konuyu at gözlükleri takarak ele almalarının, önceki kültür merkezlerinden ise, henüz, kendi uygarlıklarınca geliştirilen inançları tanıtan doyurucu yapıtların ortaya konamamış olmasının sonucu-dur. Şöyle ki:

Orta Doğu ve çevresi, tek Tanrılı dinlere doğru yol alınmaya başlandığı sırada, batı dünyasının kültür merkezidir. Yaklaşık aynı dönemde, doğuda da, bu bildirinin konusu açısından önemi olan gelişmeler oluşmaya başlamıştır. Örneğin, kuzey batı Çin'de, Tao 'culuk, (kurucusu Lao - tse'nin doğumu MÖ 600) Hindistanın kuzeyinde ise, Budizm (kurucusu, Türkler arasındaki adı ile, Sakyamuni'nin yaşamı MÖ 563 - 483) ortaya çıkmıştır. Ama, o sıralarda, bu bölgeler ile Orta Doğu arasında doğrudan herhangi bir ilişki yoktur; hatta birbirlerinin varlığından bile habersizlerdirler. Türklerin dinsel tarihi bakımından ise bunlar önemli gelişmelerdir. Çünkü, artık tarihçilerce de ortaya konduğu gibi, Orta Doğu ile Uzak Doğu arasında yer alan Orta Asya ve özellikle buranın sonradan Avrasya adı ile tanınacak olan uçsuz bucaksız bir yelpaze görünümündeki bölgesinde yaşayan halkların, gerek Çin'de, gerek kuzey Hindistan'da, gerek Orta Doğu'da yaşayan halkalar ile ilişkileri vardır: Mihver döneminden çok öncelere dayanan, çok yoğun ilişkileri vardır. Söz konusu olan bölge, Türklerin anayurdudur.

Uzun yüzyıllar boyu bu gerçeğin kaynağı, bizim destanlarımız gibi, kimi sözlü tarih mirasımızdan ibaret kalmıştır. Ama, arkeoloji biliminin orta-

ya çıkıp gelişmesi ile ele geçirilen bulguları, tarihçilerin hem batı hem doğu ülkelerinin yazılı belgeleri ile bağdaştırmayı amaçlayan çalışmaları sonucu ortaya çıkan ip uçlarına, antropologlar ve sosyologların yorumlamaları eklenince, insanlığın uzak geçmişi giderek aydınlanmağa başlamıştır. Türklerin bu dönemlere ilişkin tarihleri konusunda, bu çalışmalar sonucu şu bilgilere ulaşılmıştır: Çin kaynaklarına göre, Türkler ile Çinliler arasındaki etkileşim, MÖ 2 binli yıllarda başlamıştır. Daha sonraki dönemlerle ilgili olarak, başta Sanskritçe, Farsça, Arapça ve Bizans belgeleri olmak üzere, birçok Asya ve Avrupa ülkeleri kaynaklarında da Türklerle ilgili bilgiler vardır. Uzmanlık alanları en eski dönemler olan kimi tarihçiler ise, MÖ 5 bininci yıllara tarihlenen Sümer uygarlığının Türk asıllı olduğunu ileri sürmüştür. Bu doğrulanırsa, Türklerle Orta Doğu halkları arasındaki etkileşimin başlangıcı o döneme kadar uzanmaktadır. Ancak, bizim elimizde, tarihimizin bu dönemlere uzandığını belirten, özgün ve ayrıntılı yapıtlar henüz yoktur. Var olan, çoğu yabancı kaynaklı bulgulara dayanan bilgiler ise, şöyle özetlenebilir: Orta Asya halkları ile, kıtayı çevreleyen bölgelerin halkları arasındaki ilişki, en eski zamanlardan başlayarak uzun yüzyıllar boyu sürmüştür. Başlangıçta bu ilişki, Orta Asya'dan her yöndeki çevresine doğru ve giderek çevresini çok aşan, çok daha ötelere doğru yayılan göçler ile gerçekleşmiştir. Öyle anlaşıyor ki, Orta Asya, volkanların lav püskürtmesi gibi, yüzyıllar boyu, durup durup her yöne doğru göç püskürtmüş. Başlangıcı çok eskilere uzanan ve çok uzun süre devam eden bu göçlerin kimilerinin Hazar denizinin güneyinden ve kuzeyinden batıya yönelip Avrupa'ya ulaştığı, kimilerinin İran yaylası üzerinden güney batıya, Orta Doğu yörelerine uzandığı, ve giderek aştığı; kimilerinin güneydeki Hindistan'a, oradan da Güney Doğu Asya topraklarına, kimilerinin ise, doğuya yöneldiği ve Barring Boğazı üzerinden sonradan Amerika adını alan kıta'ya ulaştığı artık ispatlanmış kabul edilmektedir. Bu göçleri gerçekleştirerek Orta Asya kültürünü dünyanın büyük kısmına taşıyan halkların kimliği konusunda ise, bilim adamları arasında hala bir görüş birliği yoktur; ama, bunların Avrasya kökenli boylar oldukları ve belirli bir dönemden sonra bu boyların çoğunun Türkler ile ilgili olduğu, yine de, artık kabul edilmektedir. Nitekim, son zamanların bilgi kaynağı DNA araştırmalarından da, bu varsayımları doğrular nitelikte sonuçlar alınmağa başlamıştır.

Orta Asya halklarının, büyük göçler dönemi kapandıktan sonra da, değişik kültür merkezleri ile ilişkileri devam etmiştir. Bu, bütün büyük dinlerin, bölgelerinde kök salar salmaz yayılmaya başlamaları ile gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu kez, kültür taşımacılığının yönü tersine dönmüştür: Asya'nın çevresinden, Orta Asya'ya doğru dinsel inançlar akımı başlamıştır. Yayılma yol-

rında devrimler gerçekleştiğini vurgulayarak, 'Axial Age,' 'Mihver Dönemi,' diyorlar. Bu değerlendirmenin gerekçesi, batılıları özellikle ilgilendiren halkların, örneğin Helen dünyasının daha önceki dinlerinin, insanlar arası ilişkileri idealize edilmiş biçimde temsil eden, ancak ölümsüz olan ve dünyadaki ölümlü bireylerin yaşamlarını ayrıntılarına kadar etkileme gücüne sahip bulunan, ilahlar ailesi bireylerinin, ya kendi aralarında, ya da bunlarla dünyadaki ölümlüler arasında geçtiğine inanılan serüvenlerden ders alınmasını öngörmesi: daha ilkel toplulukların ise, başta korkuları olmak üzere çeşitli duygularını kontrol ettiğine, veya, yaşamlarını sürdürebilmek için muhtaç oldukları hareket gibi dileklerini ihsan etme yeteneğine sahip olduğuna inandıkları güçleri, örneğin doğurganlık gücünü, ya da yağmur sağlayan gücü ve benzerlerini temsil eden putlar yapmaları ve onlardan medet ummalarını içermesidir. Orta Doğu kökenli, Tek Tanrılı ve kitaph dinlerin ilk ikisinden önceki dinlerin, genellikle bu nitelikte olduğu göz önünde tutulduğunda, büyük bir devrim gerçekleştirdikleri yatsınamaz. İslam ise, o devrim dalgasını, yeni bir devrim gerçekleştirerek noktalamıştır. Ancak, Orta Doğu bölgesinin, tek Tanrılı dinlerin, tek kaynağı olduğu tartışılmaz değildir. Bu kanı batılıların konuyu at gözlükleri takarak ele almalarının, öteki kültür merkezlerinden ise, henüz, kendi uygarlıklarınca geliştirilen inançları tanıtan doyurucu yapıtların ortaya konamamış olmasının sonucu-dur. Şöyle ki:

Orta Doğu ve çevresi, tek Tanrılı dinlere doğru yol alınmaya başlandığı sırada, batı dünyasının kültür merkezidir. Yaklaşık aynı dönemde, doğuda da, bu bildirinin konusu açısından önemi olan gelişmeler oluşmaya başlamıştır. Örneğin, kuzey batı Çin'de, Tao 'culuk, (kurucusu Lao - tse'nin doğumu MÖ 600) Hindistanın kuzeyinde ise, Budizm (kurucusu, Türkler arasındaki adı ile, Sakyamuni'nin yaşamı MÖ 563 - 483) ortaya çıkmıştır. Ama, o sıralarda, bu bölgeler ile Orta Doğu arasında doğrudan herhangi bir ilişki yoktur; hatta birbirlerinin varlığından bile habersizlerdirler. Türklerin dinsel tarihi bakımından ise bunlar önemli gelişmelerdir. Çünkü, artık tarihçilerce de ortaya konduğu gibi, Orta Doğu ile Uzak Doğu arasında yer alan Orta Asya ve özellikle buranın sonradan Avrasya adı ile tanınacak olan uçsuz bucaksız bir yelpaze görünümündeki bölgesinde yaşayan halkların, gerek Çin'de, gerek kuzey Hindistan'da, gerek Orta Doğu'da yaşayan halkalar ile ilişkileri vardır: Mihver döneminden çok öncelere dayanan, çok yoğun ilişkileri vardır. Söz konusu olan bölge, Türklerin anayurdu.

Uzun yüzyıllar boyu bu gerçeğin kaynağı, bizim destanlarımız gibi, kimi sözlü tarih mirasımızdan ibaret kalmıştır. Ama, arkeoloji biliminin orta-

ya çıkıp gelişmesi ile ele geçirilen bulguları, tarihçilerin hem batı hem doğu ülkelerinin yazılı belgeleri ile bağdaştırmayı amaçlayan çalışmaları sonucu ortaya çıkan ip uçlarına, antropologlar ve sosyologların yorumlamaları eklenince, insanlığın uzak geçmişi giderek aydınlanmağa başlamıştır. Türklerin bu dönemlere ilişkin tarihleri konusunda, bu çalışmalar sonucu şu bilgilere ulaşılmıştır: Çin kaynaklarına göre, Türkler ile Çinliler arasındaki etkileşim, MÖ 2 binli yıllarda başlamıştır. Daha sonraki dönemlerle ilgili olarak, başta Sanskritçe, Farsça, Arapça ve Bizans belgeleri olmak üzere, birçok Asya ve Avrupa ülkeleri kaynaklarında da Türklerle ilgili bilgiler vardır. Uzmanlık alanları en eski dönemler olan kimi tarihçiler ise, MÖ 5 bininci yıllara tarihlenen Sümer uygarlığının Türk asıllı olduğunu ileri sürmüştür. Bu doğrulanırsa, Türklerle Orta Doğu halkları arasındaki etkileşimin başlangıcı o döneme kadar uzanmaktadır. Ancak, bizim elimizde, tarihimizin bu dönemlere uzandığını belirten, özgün ve ayrıntılı yapıtlar henüz yoktur. Var olan, çoğu yabancı kaynaklı bulgulara dayanan bilgiler ise, şöyle özetlenebilir: Orta Asya halkları ile, kıtayı çevreleyen bölgelerin halkları arasındaki ilişki, en eski zamanlardan başlayarak uzun yüzyıllar boyu sürmüştür. Başlangıçta bu ilişki, Orta Asya'dan her yöndeki çevresine doğru ve giderek çevresini çok aşan, çok daha ötelere doğru yayılan göçler ile gerçekleşmiştir. Öyle anlaşıyor ki, Orta Asya, volkanların lav püskürtmesi gibi, yüzyıllar boyu, durup durup her yöne doğru göç püskürtmüş. Başlangıcı çok eskilere uzanan ve çok uzun süre devam eden bu göçlerin kimilerinin Hazar denizinin güneyinden ve kuzeyinden batıya yönelip Avrupa'ya ulaştığı, kimilerinin İran yaylası üzerinden güney batıya, Orta Doğu yörelerine uzandığı, ve giderek aştığı; kimilerinin güneydeki Hindistan'a, oradan da Güney Doğu Asya topraklarına, kimilerinin ise, doğuya yöneldiği ve Barring Boğazı üzerinden sonradan Amerika adını alan kıtaya ulaştığı artık ispatlanmış kabul edilmektedir. Bu göçleri gerçekleştirerek Orta Asya kültürünü dünyanın büyük kısmına taşıyan halkların kimliği konusunda ise, bilim adamları arasında hala bir görüş birliği yoktur; ama, bunların Avrasya kökenli boylar oldukları ve belirli bir dönemden sonra bu boyların çoğunun Türkler ile ilgili olduğu, yine de, artık kabul edilmektedir. Nitekim, son zamanların bilgi kaynağı DNA araştırmalarından da, bu varsayımları doğrular nitelikte sonuçlar alınmağa başlamıştır.

Orta Asya halklarının, büyük göçler dönemi kapandıktan sonra da, değişik kültür merkezleri ile ilişkileri devam etmiştir. Bu, bütün büyük dinlerin, bölgelerinde kök salar salmaz yayılmaya başlamaları ile gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu kez, kültür taşımacılığının yönü tersine dönmüştür: Asya'nın çevresinden, Orta Asya'ya doğru dinsel inançlar akımı başlamıştır. Yayılma yol-

rında devrimler gerçekleştiğini vurgulayarak, 'Axial Age,' 'Mihver Dönemi,' diyorlar. Bu değerlendirmenin gerekçesi, batılıları özellikle ilgilendiren halkların, örneğin Helen dünyasının daha önceki dinlerinin, insanlar arası ilişkileri idealize edilmiş biçimde temsil eden, ancak ölümsüz olan ve dünyadaki ölümlü bireylerin yaşamlarını ayrıntılarına kadar etkileme gücüne sahip bulunan, ilahlar ailesi bireylerinin, ya kendi aralarında, ya da bunlarla dünyadaki ölümlüler arasında geçtiğine inanılan serüvenlerden ders alınmasını öngörmesi: daha ilkel toplulukların ise, başta korkuları olmak üzere çeşitli duygularını kontrol ettiğine, veya, yaşamlarını sürdürebilmek için muhtaç oldukları bereket gibi dileklerini ihsan etme yeteneğine sahip olduğuna inandıkları güçleri, örneğin doğurganlık gücünü, ya da yağmur sağlayan gücü ve benzerlerini temsil eden putlar yapmaları ve onlardan medet ummalarını içermesidir. Orta Doğu kökenli, Tek Tanrılı ve kitaph dinlerin ilk ikisinden önceki dinlerin, genellikle bu nitelikte olduğu göz önünde tutulduğunda, büyük bir devrim gerçekleştirdikleri yatsınamaz. İslam ise, o devrim dalgasını, yeni bir devrim gerçekleştirerek noktalamıştır. Ancak, Orta Doğu bölgesinin, tek Tanrılı dinlerin, tek kaynağı olduğu tartışılmaz değildir. Bu kanı batılıların konuyu at gözlükleri takarak ele almalarının, öteki kültür merkezlerinden ise, henüz, kendi uygarlıklarınca geliştirilen inançları tanıtan doyurucu yapıtların ortaya konamamış olmasının sonucu-dur. Şöyle ki:

Orta Doğu ve çevresi, tek Tanrılı dinlere doğru yol alınmaya başlandığı sırada, batı dünyasının kültür merkezidir. Yaklaşık aynı dönemde, doğuda da, bu bildirinin konusu açısından önemi olan gelişmeler oluşmaya başlamıştır. Örneğin, kuzey batı Çin'de, Tao 'culuk, (kurucusu Lao - tse'nin doğumu MÖ 600) Hindistanın kuzeyinde ise, Budizm (kurucusu, Türkler arasındaki adı ile, Sakyamuni'nin yaşamı MÖ 563 - 483) ortaya çıkmıştır. Ama, o sıralarda, bu bölgeler ile Orta Doğu arasında doğrudan herhangi bir ilişki yoktur; hatta birbirlerinin varlığından bile habersizlerdirler. Türklerin dinsel tarihi bakımından ise bunlar önemli gelişmelerdir. Çünkü, artık tarihçilerce de ortaya konduğu gibi, Orta Doğu ile Uzak Doğu arasında yer alan Orta Asya ve özellikle buranın sonradan Avrasya adı ile tanınacak olan uçsuz bucaksız bir yelpaze görünümündeki bölgesinde yaşayan halkların, gerek Çin'de, gerek kuzey Hindistan'da, gerek Orta Doğu'da yaşayan halkalar ile ilişkileri vardır: Mihver döneminden çok öncelere dayanan, çok yoğun ilişkileri vardır. Söz konusu olan bölge, Türklerin anayurdudur.

Uzun yüzyıllar boyu bu gerçeğin kaynağı, bizim destanlarımız gibi, kimi sözlü tarih mirasımızdan ibaret kalmıştır. Ama, arkeoloji biliminin orta-

ya çıkıp gelişmesi ile ele geçirilen bulguları, tarihçilerin hem batı hem doğu ülkelerinin yazılı belgeleri ile bağdaştırmayı amaçlayan çalışmaları sonucu ortaya çıkan ip uçlarına, antropologlar ve sosyologların yorumlamaları eklennince, insanlığın uzak geçmişi giderek aydınlanmağa başlamıştır. Türklerin bu dönemlere ilişkin tarihleri konusunda, bu çalışmalar sonucu şu bilgilere ulaşılmıştır: Çin kaynaklarına göre, Türkler ile Çinliler arasındaki etkileşim, MÖ 2 binli yıllarda başlamıştır. Daha sonraki dönemlerle ilgili olarak, başta Sanskritçe, Farsça, Arapça ve Bizans belgeleri olmak üzere, birçok Asya ve Avrupa ülkeleri kaynaklarında da Türklerle ilgili bilgiler vardır. Uzmanlık alanları en eski dönemler olan kimi tarihçiler ise, MÖ 5 bininci yıllara tarihlenen Sümer uygarlığının Türk asıllı olduğunu ileri sürmüştür. Bu doğrulanırsa, Türklerle Orta Doğu halkları arasındaki etkileşimin başlangıcı o döneme kadar uzanmaktadır. Ancak, bizim elimizde, tarihimizin bu dönemlere uzandığını belirten, özgün ve ayrıntılı yapıtlar henüz yoktur. Var olan, çoğu yabancı kaynaklı bulgulara dayanan bilgiler ise, şöyle özetlenebilir: Orta Asya halkları ile, kıtayı çevreleyen bölgelerin halkları arasındaki ilişki, en eski zamanlardan başlayarak uzun yüzyıllar boyu sürmüştür. Başlangıçta bu ilişki, Orta Asya'dan her yöndeki çevresine doğru ve giderek çevresini çok aşan, çok daha ötelere doğru yayılan göçler ile gerçekleşmiştir. Öyle anlaşıyor ki, Orta Asya, volkanların lav püskürtmesi gibi, yüzyıllar boyu, durup durup her yöne doğru göç püskürtmüş. Başlangıcı çok eskilere uzanan ve çok uzun süre devam eden bu göçlerin kimilerinin Hazar denizinin güneyinden ve kuzeyinden batıya yönelip Avrupa'ya ulaştığı, kimilerinin İran yaylası üzerinden güney batıya, Orta Doğu yörelerine uzandığı, ve giderek aştığı; kimilerinin güneydeki Hindistan'a, oradan da Güney Doğu Asya topraklarına, kimilerinin ise, doğuya yöneldiği ve Barring Boğazı üzerinden sonradan Amerika adını alan kıtaya ulaştığı artık ispatlanmış kabul edilmektedir. Bu göçleri gerçekleştirerek Orta Asya kültürünü dünyanın büyük kısmına taşıyan halkların kimliği konusunda ise, bilim adamları arasında hala bir görüş birliği yoktur; ama, bunların Avrasya kökenli boylar oldukları ve belirli bir dönemden sonra bu boyların çoğunun Türkler ile ilgili olduğu, yine de, artık kabul edilmektedir. Nitekim, son zamanların bilgi kaynağı DNA araştırmalarından da, bu varsayımları doğrular nitelikte sonuçlar alınmağa başlamıştır.

Orta Asya halklarının, büyük göçler dönemi kapandıktan sonra da, değişik kültür merkezleri ile ilişkileri devam etmiştir. Bu, bütün büyük dinlerin, bölgelerinde kök salar salmaz yayılmaya başlamaları ile gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu kez, kültür taşımacılığının yönü tersine dönmüştür: Asya'nın çevresinden, Orta Asya'ya doğru dinsel inançlar akımı başlamıştır. Yayılma yol-

larının hepsinin ağızında Türkler vardır. Tao dininin doğup geliştiği kuzey Çin'den, Budizmin ortaya çıktığı kuzey Hindistan'dan ve peygamberler ülkesi Orta Doğu bölgesinden yola çıkarılan büyük dinler, oluştukları bölgelerde, Türkler olarak tanınan Orta Asyalı halklar ile, şimdi bir de, onların anayurdunda karşılaşmaya başlamıştır. Bu halklara ilişkin kaynaklarda, Türk boyları ile ilgili bilgiler, şöyle özetlenebilir:

Türkler, ya da sonradan Türk boyları adını alan topluluklar, tarih öncesindeki atalarından başlayarak, nerede ise modern çağa kadar uzanan dönem boyunca, Avrasya denen engin alanda, at koşturarak göçebe yaşamı sürerken, buralara sızan başka kavimlerle de karışıp yoğrula yoğrula boy kimlikleri kazanmışlar. Bu boylar da, değişik zamanlarda, değişik yetenekli önderlerin etrafında kümelenip yeni bir kimlik kazanarak devletler oluşturmuş; sonra sökülüp, başka bir yetenekli önderin etrafında kümelenerek, onun adı, simgesi ya da bir özelliği ile belirlenen, yeni devletler oluşmasına yol açmışlar. Bunların kimi güdük kalmış, kimi çevreye yayılıp imparatorluklar kurmuş ve ötekileri vesayeti altına almış. Ayrıca, hepsinin giderek yeni makamlar yaratması ile oymaklar, oğuşlar, tireler gibi yeni alt topluluklar oluşmuş. Bunların kimisi, sonraları güçlenip büyüdüğünde, kaynaklarda yeni bir ad ile yer almış. Böylelikle boylar bir yandan çoğalırken, bir yandan da ayrılmış. Ama, anlaşıldığına göre, bu yoğun yayılma ve kaynaşmaya rağmen Türk kalabilen boylar arasında, bir şey, çok uzun süre, hatta bir bakış açısına göre, baştan bu yana, sabit kalmış: Türk boyları kendilerine özgü Tanrı arayışlarını hep sürdürmüş. Bu kanının gerek doğruluğunun ispatlanabilmesi, gerek içeriğinin açıklanabilmesi için, Türklerin tarihi konusunun, zaman ve mekan kapsamına ilişkin, üstesinden gelinmesi gereken boyutları hakkında, yukarıda söylenenler, fikir edinmemize yeter sanırım. Ancak, sorunlar bunlarla da bitmemektedir: Bir de ilgili belgelerin içerdiği teknik zorluklar boyutu var ki, daha az ürktücü değil, şöyle ki:

Türk boylarının kimileri, ötekilerden çok daha önce ya Avrasya içinde bir yere yerleşerek, ya da Asya dışına göç ederek ve bu gidenler, gittikleri yerde kimi zaman oralarda buldukları yerlilerin kurulu düzeni içinde eriyerek, kimi zaman da, yerlilerden baskın çıkıp, kendi düzenlerini kurarak varlıklarını sürdürmüşler. Bunların zamanla dilleri de değiştiğinden, giderek Türkçe'nin yeni türlerini oluşturan lehçeler ve ağızlar gelişmiş. Ayrıca, bu Türk boylarının Avrasya dışına göçüp yerleştikleri, ya da yerleştikleri yer Avrasya içinde olmakla birlikte, yabancı bir kültür ile yoğun ilişkiye girdikleri dönemlerde, şahıs adlarına varıncaya kadar bütün belirlemeler için, ken-

di öz dilleri Türkçe yerine, çevredeki hakim dili kullanmak gibi bir uygulamaya çok yatkın oldukları görülüyor. Özgün Türk kültürüne ilişkin iz sürme işini çok zorlaştıran bu uygulamanın izahı, hiç kuşkusuz, Türklerin, uzun süreden beri yerleşik düzen yaşamı süren toplulukların dili karşısında, kendi göçebe yaşamlarına yeten dilleri sınırlı kaldığından, bu nitelikte çevre-lerle ilişkiye girdiklerinde, vakit kaybetmeden, onlara kendi yeteneklerini kanıtlamayı önemsediklerinden, sözcük türetmekle uğraşacaklarına, çevredeki hakim dili kullanmayı yeğlemeleridir. Bu gün de Türkçemiz aynı mantığın kurbanı olmuyor mu? Ancak, kısa zamanda öz dillerini kaybetmeleri sonucunu veren bu uygulamayı benimsemiş boyların, Türk kimliğini daha bir süre koruyabildikleri görülse bile, gelişmelerinin izlenmesi, dönem uygarlığına özgün katkılarının saptanması kolay değildir. Öyle ki, büyük dinlerin olduğu dönemden çok daha öncelerden başlayarak Türkler gerek Çin'de, gerek Hindistan'da, gerek Orta Doğu ve çevresinde yaşayan halkların yabancıları değil, tanınan kimselerdir; hatta, belli bir zaman öncesindeki dönemlerle ilgili olarak, Türklerin tarihi hakkındaki bilgilerin kaynağı, ilişkide bulundukları bu halkaların dillerinde ve kullandıkları abe ile yazılmış belgelerdir. Ancak, bunlardan yararlanarak Türlerin tarihini, ve bu arada yaşadıkları bölgenin kültürüne katkılarını saptamak, yine de kolay değildir, şöyle ki:

Tarihin derinliklerinde kalmış çağlarda Türlerle ilişkide bulunan halkların hepsi çevrelerindeki Türk boylarına kendilerine göre bir ad takmışlar ve belgelerinde onlardan bahsederken bu adı kullanmışlar. Bu yüzden, bir boyun, örneğin, Çin belgelerindeki adı başka, Bizans belgelerinde başka, Farsça ya da Arapça yazılmış belgelerde ise bambaşka olabilmektedir. Büyük çoğunluğu batılı olan çağımızdaki tarih uzmanlarının hepsi de, bu adları kendilerine göre seslendirip latin harfleri, - Ruslar - kiril harfleri ile - yeniden yazarken, kendi dillerinin yazım kurallarını uyguladıklarından, üçüncü taraflar için hangi boydan bahsedildiğini anlamak her zaman kolay olmamıştır. Bu kaynakların en eskileri çoğunlukla Çince, bir kısmı Sanskritçe, bir kısmı Farsça ya da başka Asya dillerinde, daha sonrakiler de, Orta Doğu ile Avrupa'nın kimi eski dillerindeki belgelerdir. Bu bilgi ile ilk kez karşılaşıldığında, akla hemen, 'Niçin Türkçe değil?' sorusu gelmektedir. Çünkü, yazı yerleşik düzende yaşayan toplulukların ürünüdür. Oysa, Türk boylarının büyük çoğunluğu, daha doğrusu Türk kimliklerini koruyabilmiş olan boyların büyük çoğunluğu, uzun yüzyıllar boyu Avrasya'da hep kıpır kıpır bir göçebe hayatı sürmüştür. Dolayısı ile de ilk Türkçe belgeler Avrasya'daki Türk boylarının yarı göçebe düzenine - her yıl kışlıklardan yazlıklara, yazlıklardan kışlıklara gidip gelen düzene - geçtikleri döneme aittir. Bunların en ünlüle-

ri olan Orhun, Kem ve Talas yazıtları 7. ve 8. yüzyıllardan kalmadır.. Bu yazıtlarda kullanılan yazının kökleri ise, Türk boylarının çok daha öncelerden başlayarak kullandıkları damgalara dayandığı, bu damgalardan piktogramlar ve fonogramlar yolu ile türetildiği belirtilmektedir. Şu halde Türklerin Avrasya'daki tarihlerinin kökleri de, en azından, o damgaların uzandığı yıllar, ya da yüzyıllar kadar eskilerdedir. Ancak, o tarihlere kadar iz sürmek de, bu boyların, her fırsatta, kendi dilleri yerine bulundukları ortamda yaygın olan dili kullanmaya olan yatkınlıkları yüzünden, zorlukların üstesinden gelmeye yetmeyebilir. Çünkü, Türk boylarının, Avrasya'daki yazıtlarda kullanılan Kök Türk abc'si adı verilen yazıyı geliştirdikten sonra da, değişik abc'ler kullandıkları, hatta Kök Türlerin devamı olan boyların bile, bir zaman sonra kendi abc'lerini terk edip, Sanskrit ya da Sogd abc'leri veya başka bir Türk boyu olan Uygur abc'si ile yazdıkları belirtilmektedir. Hatta, 6. yüzyıla tarihlenen Bugut yazıtının dili de, Sogtadır. Kaldığı, belgelerde kullanılan abc açısından yakın zamanlara ilişkin araştırmalar bile sorunsuz değildir. İslam'ı kabul ettikten sonra Arap abc'sini kullanmaya başlayan Türk boylarının, daha sonra, kimi latin, kimi kiril abc'sini kullanmaya başlamıştır. Doğal olarak, bu belgelerin dili de, aslında Türkçe olmakla beraber, bu etkenlerin ağırlığına göre birbirinden farklıdır. Öte yandan, MÖ 5. binyıla tarihlenen 'Sümer' uygarlığını oluşturan halkın ürettiği, MÖ 2000'li yıllarda olgunluk dönemine ulaştığı söylenen, dünyanın ilk yazısı ile düzenlenmiş belgelerin dilinin, kimilerince Türkçe ile ilgili olduğu ileri sürüldüğüne göre, Türklerin kültür serüveninin bu tarihlere inesiye araştırılabilmesi için, daha nice zorlukların aşılması gerektiği ortadadır.

Burada biraz durup, yayılma sürecine giren büyük dinler ile Türk boyları arasındaki etkileşimin bazı ayrıntılarına göz atalım. Orta Doğu kökenli dinlerden yayılma sürecinin başını çeken Hristiyanlık olmuştur. Nerede ise, İsa öldürülür öldürülmez yola çıkan Aziz Paul, bilinçli olarak bu süreci başlatmıştır. Hedefi Anadolu'dur. Hristiyanlık bu topraklarda mayalanmıştır. Erken Hristiyan mezhepleri, örneğin Nasturi Hristiyanlığı, Roma henüz Hristiyan olmadığı için, burılardan batıya doğru değil, doğuya doğru yayılmaya başlamış ve Kafkasya üzerinden içerilere doğru sızmasını sürdürmüştür. Kafkasya ve çevresinde yerleşik düzene geçmiş olan bir çok Türk boyu, şimdi Süryani, Ermeni ve Gürcü olarak tanınan toplulukların ataları ile birlikte Hristiyan olmuştur. Hristiyanlığın henüz filizlenme döneminde başlayan bu etkinlik, kilisenin Roma'da temel atmasından ve daha sonra Katolik ve Ortodoks olarak ikiye ayrılmasından sonra da devam etmiştir. Örneğin, Avrupa'ya ulaşmış Türk boylarının çoğu gibi, Atilla'nın ölümü ile dağılan Batı

Hun devletindeki Türk boylarından bölgede kalanlar, Hristiyanlığın Katolik mezhebine katılmıştır. Bizans ortaya çıktıktan sonra ise, Karadeniz'in kuzeyinde ve batısında, şimdiki Macaristan'a kadar olan bölgede yerleşik düzene geçmiş bulunan Türk boylarından bir kısmı, örneğin, Onogur'lar, Bulgar'lar, Peçenek'ler, Uz'lar, Kıpçak'ların Kuman kolu ve bir kısım öteki Kıpçak'lar, ağırlıklı olarak Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini, kimileri ise katolikliği kabul etmiştir. Bu arada Hazer Türkleri de Yahudiliği benimsemiştir.

Hristiyanlıktan 600 küsur yıl sonra yayılma yoluna çıkan İslamiyetin, 'ümme'ti amaçlaması gibi, Hristiyanlık da Yahudilik de din birliğini hedeflediğinden, ortaya çıkışlarını kendilerine özgü bir 'milat' kabul ederek, üyelerinin eski dinlerinden sökülüp koparılmasına hepsi büyük önem vermiştir. Örneğin, İslam, müslümanların daha önceki yaşamlarını 'cahileye dönemi' olarak tanımlar ve üyelerinden eski dinleri ile ilişkilerini kesin olarak koparmalarını bekler. Yayılmacı dinlerin bu tutumu, Türk boylarını iki şekilde etkilemiştir. Gerek Hristiyanlığı gerek Yahudiliği benimseyen batıdaki Türk boylarının eski dinleri ile ilişkilerini kesmeye zorlanmaları tüm soydaşları ile ilişkilerinin koparılmasına yol açmış, bu da, önce dillerini sonra kimliklerini kaybetmelerine ve Türk boylarının gelişme tarihinin dışına kaymalarına sebep olmuştur. Batıda, yalnız, Oğuzların bir kolu olan Gagavuzların Hristiyanlığı kabul ettikleri halde dillerini koruyabildikleri için, bu kaderlerden kurtulabildikleri görülmektedir. Doğu Asya taraflarında yerleşik düzene geçen Türk boyları bakımından da, Taoizm ve Budizm aynı tehlikenin kaynağı olmuştur. Nitekim Çince veya başka bir dil lehine Türkçe'lerini kaybeden boylar, burada da, hızla kimliklerini kaybederek Türk boylarının gelişme tarihinin dışına kaymıştır. Sonuç olarak Avrasya'nın batısındaki Türk boyları gibi, doğusundaki Türk boyları da, bu bölgelerde yaygın olan dinleri benimsemelerinden sonra, dillerini de kaybettiklerinden, giderek bulundukları bölge insanları arasında eriyip kaybolmuşlardır. Doğuda yalnız İslamiyeti benimsemiş olan Türk boyları bu kaderden kurtulmuş görünmektedir. İleride ayrıntısına değinceğimiz bu sonuç, 926'da, ilk büyük Müslüman Türk devletini kuran Hakani Türklerin arasında yetişen aydınların duyarlılığı sayesinde olmuştur. Ancak, din birliğini, İslam açısından ümmeti, gerçekleştirmeyi hedefleyen yayılmacı dinlerin, kendilerine katılan toplulukları eski dinlerinden koparma tutkusunun ikinci etkisinden, soy birliği bilincinin engellenmesinden, Türklerin hiç bir şekilde korunamamış olduğu görülmektedir. Öyle ki, 'Ümmet' creği, türleri, İslam öncesi tarihlerini, kendi köklerini, adeta inkar eder durumu sürüklemiştir: 20. yüzyıla kadar Türkler arasında soydaş bilinci, ortaya çıkmış bile değildir. Çıktıktan bu güne değin de, belki başka soy-

larla kaynaşmaya, kimi zaman onları kendi içlerinde eriterek, kimi zaman da onların içinde kendileri eri-yerek de olsa, ötelerden beri açık olduklarından, güçlü bir akım oluşturduğu söylenemez. Gerçek durum böyle olduğu halde, ancak son yüzyılda ortaya çıkan soylarının tarihi ile ilgilenen tek tük Türk aydını, kimi yerli, kimi yabancı çevrelerce ırkçılık ile suçlanmaktan yine de kurtulamamıştır.

Batılılar ise, günümüzde bile Hristiyan birliğine büyük değer vermekle birlikte, 19. yüzyıldan bu yana, kendi soylarının geçmişini ortaya çıkarmaya da büyük önem vermektedir. Bu onları Avrasya'nın tarihi ile de, ilgilenmeye itmiştir. Ancak elde edilen bulguların önemli bölümünün kendileri ile değil, Türklerle ilgili olması, araştırmalarını ya sınırladığı, ya da saptırdığı görülmektedir. Tek Tanrılı ve kitaplı dinleri kabul edenlerin eski dinleri ile ilişkilerini kesin olarak koparmaları buyruğuna, anlaşılan, Türkler kadar itibar eden olmamış ki, şimdi batıda yaşayan milletlerin tümü, Yahudilikten ve Hristiyanlıktan önceki inançlarını da, artık ayrıntılı olarak ortaya çıkarmış oldukları halde, Türkler arasında İslam'dan önceki inançları ile ilgilenmek, nerede ise, hala 'tabu' dur. Bu tutumun sonucu olarak, Türkler, oluştukları çağın uygarlığını yansıtan bütün yayılmacı dinler ile hem doğdukları bölgelerde, hem de yayılarak ulaştıkları kendi ana yurtlarında yoğun alış verişte bulunmuştur ama, Türklerin bu alış verişteki payı henüz saptanmış değildir. Oysa, İslam'dan önceki tarihimizle ilgilenmemizin ihmal edilmesi, tarih mirasımızın, hiç değilse bir kısmına, sahip çıkmamızın önlenmesi anlamına gelir ki, Cumhuriyet ile birlikte devlet yapısının laiklik ilkesine oturtulması ile oluştuğu iddia edilen boşluğun doldurulamamasında ve Türk halkının bu yüzden kimlik bunalımına sürüklendiği endişesinin giderilememesinde, hiç kuşkusuz, bu gerçeğin payı vardır.

Bu vesile ile, bir büyük yaramıza değinmeden geçemeyeceğim. O da şu: Türklerin dinsel tarihleri gibi özel konular şöyle dursun, ortada henüz Türklerin en uzak atalarına dek uzanan geçmişlerini derleyen özgün bir Türk tarihi yapıtı yoktur. Türk tarihi tezi, hele uluslararası ünü olan bilim adamlarıncaya kabul edilmiş bir Türk tarihi tezi, hiç yoktur. Atatürk, bu boşluğun doldurulması için Türk Tarih Kurumu'nu kurmuştur. Ancak, Anadolu ve Osmanlı tarihinin araştırılması konusunda önemli başarılar sergilemiş olan kurum, tarihçiler, arkeologlar ve antropologlar arası işbirliği ile kimi eski dillerin bilinmesi gibi çeşitli uzmanlıklar gerektiren, Türklerin en uzak geçmişlerine dek tarihlerinin araştırılması işini, henüz ele almış bile sayılmaz. Bunun, geçmişi düşmenin bu güne ne yararı olabilir gibi bir düşüncenin, hatta zarardan baş-

ka bir etkisi olmaz gibi bir peşin hükmün sonucu değil, Tarih Kurumu'nun olanaklarının, işin zorluğunun üstesinden gelmeye şimdiye kadar yetmemesinden kaynaklandığına ve Atatürk'ün vasiyetinin artık çok gecikmeden yerine getirilmeye çalışılacağına inanmak isterim. Yoksa, ne pahasına olursa olsun gerçeği aradıklarını söyleyen, ama bulmak istediklerini aramak için işe koyuldukları gözlenen, bu arada Türklerin soylarına ilişkin tarih ile ilgilenen Türkleri ırkçılıkla suçlayarak sindirmeye çalışan kimi çevrelerin, Türk tarihini istedikleri yöne çekmeleri bundan böyle de önlenemez.

Bu yaramıza ilişkin sözlerimi Atatürkçülük ve inanç konusunu araştırırken karşılaştığım, tarihçilerin, arkeologların ve antropologların, şimdilere kadar yaptıkları çalışmalar sonunda ortaya atıldığı anlaşılan, Türklerin tarihi ile ilgili üç konuya ilişkin ipuçlarına dikkat çekerek bitirmek istiyorum. Tümü yabancı bilim adamlarınca ortaya atılmış bulunan bu ipuçlarının, Türk bilim adamlarınca ele alınıp, araştırılarak sonuçlandırıl-madan, günümüze ulaşan yaygın inanç ürünlerinin köklerinin oluşmasında ve daha sonraları bunların bir kısmının inanç alanından kayıp, kültür alanında yer almasında Türklerin payının saptanması beklenmemelidir. Bu konular şöyle özetlenebilir:

1- Bu günkü Çin'in kuzey batısında, Milattan Önce 1054 - 249 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan 'Chou' devletinin, gerek yöneticilerinin gerek halkının büyük çoğunluğunun Türk asıllı olduğu yolundaki tarih bilgileri ve Tao dininin, MÖ.600 doğumlu Lao-tse tarafından bu ülkenin sarayında kütüphane müdürüyken oluşturulduğu bilgisi bağlamında, Tao dinin doğuşu ile Türklerin ilişkisi,

2- Orta Doğu uygarlıklarının kaynağı ve tarihsel dönemin başlangıcı kabul edilen Sümer Devletinin, kimi tarihçilerin Türk boylarınca kurulduğu yolundaki görüşleri bağlamında, Türklerin o bölgenin, o dönemdeki kültürel yaşamındaki yeri.

3 - Arapların, 'Arab-ı Müsta-rebe' dedikleri, yani aslında Arap değil ama Araplaşmış bir soydan geldiğini ifade ettikleri Muhammedin ailesinin, Türk kökenli olduğu yolundaki kimi tarihçilerce ileri sürülen görüşler bağlamında, İslam'ın ortaya çıkışında ve gelişmesinde Türklerin payı.

Bu konuların araştırılması, Atatürkçülük ve inanç sorunu ile ilgili görülmeyebilir; doğrudan ilgili değildir de; ama Türklerin atalarının inançları ile ilgileri bulunabilir. Atatürkçülerin inanç sorununa yaklaşımlarının anlaşılabilmesi için ise, Türklerin atalarının ilk inanç ürünlerine varasıya, dinsel tarihlerinin bilinmesi gerekir. Bu konuda tarihçilerin, arkeologların ve antropologların şimdiye kadarki çalışmaları ile ortaya konan bulguların derlendi-

ği kaynaklarda, Türklerin bilinen en eski inançlarının, 'Gök - Yer - Atalar' kavramları ile ifade edildiği bildiriliyor. Türk boylarının kutsal kabul ettikleri ilk nesnenin ise, 'Otağ'ları, yani barınakları, içinde yaşadıkları yapı olduğu: 'Otağ'larını, değirmi bir zeminin kenarlarını, dalları eğip örerek yükselttiklerinde, üstüvane şeklini alan gövdesinin üzerine, ortası delik bir kubbe kondurarak yaptıkları ve bu yapının kainatı, evreni, yanı algıladıkları varlığı temsil ettiği, dolayısı ile de, aynı zamanda ilk mabetlerini oluşturduğu anlatılıyor. Uzmanların değerlendirmelerine göre, 'Gök' her şeyden üstün olanı, 'Gök Tengri' yi ifade ediyor. Otağın üzerini örten kubbe de, gökyüzünü, dolayısı ile 'her şeyden üstün olanı' temsil eden yapı oluyor. 'Yer' sözcüğünün karalar ve sularla kaplı yeryüzü anlamına geldiği, dolayısı ile bazen 'yersu' sözcüğünün kullanıldığı belirtiliyor. Otağın girişi, eşiği ve ortasında, kubbenin tepesindeki 'tügürüh' adı verilen, baca işlevini gören açığın, altında yakılan ocak da kutsal kabul ediliyor. Otağın eşiği, iç mekanı kişinin, ya da, ailenin kullanımına mahsus olan yapı mabet değerinde görüldüğü için, ocak ise, otağ sahibinin üyesi olduğu boyu temsil etmesinin yanı sıra, tüm insanlar açısından yaşamsal önemi olan ateşin kontrol altında tutulduğu bölge olması dolayısı ile kutsal kabul edildiği belirtiliyor. Tarih verilmiyor. Yalnız, bu inançlara ilişkin bulguların yaygın olarak rastlandığı 'Chou' devleti döneminden, yani MÖ.1059-249'lardan çok öncelere dayandığı söyleniyor.

Batılı uzmanlar çoğunlukla 'Gök Tengri' inancını küçümseyerek, üzerinde durulmaya değer bile bulmadıkları halde, bizce, 'Gök- Yer- Atalar' dan oluşun inanç ürünleri, eski Türklerin varlığı anlama içgüdüsi ile Tanrı arayışına çıktıklarını gösteriyor. Bu arayışın sonucu olarak oluşturdukları kavramlardan 'Gök' ile ifade edilen, 'Gök Tengri' adını verdikleri 'her şeyden üstün olanın' Tek Tanrı kavramının önetisi olduğu, 'Yer' ya da 'Yersu' sözcükleri ile ifade ettikleri inançlarının ise, doğanın yaşamdaki yerinin ayırında olduklarını, dolayısı ile de yaşamlarını doğa yasaları ile uyum halinde sürdürmeyi önemsediklerini sergileniyor. En eski ayinlerinin av ve kurban ile ilgili olması da bunu belirtiyor. Bu inanç ürünleri, kimi yine batılı uzmanlarca, dine 'üniversalist yaklaşım' olarak tanımlanmaktadır. Bizim Türklere özgü bulduğumuz Tanrı arayışının içeriği de, felsefe terimleri ile ancak böyle tanımlanabilir. Türk boylarının en eski inanç ürünleri arasında kutsallık atfedilen 'eşik' ve 'ocak'ın bulunması da, şükran ve minnet duyguları ile ilgili görünüyor. Ellerindeki nimetler dolayısı ile, örneğin başlarını sokacak bir çatıya, bir 'otağ'ya; bir lokma sıcak yemekle karınlarını doyurmak olanağına, bir 'ocak'ğa sahip oldukları için, şükran ve minnet duyguları besledikleri sergilenmektedir.

Atalar inancı ise, hiç kuşkusuz, ölümün, insan zihnini en çok uğraştıran sorunun yansımasıdır. Ölüm olgusu, Türk boylarını bir yandan ölümsüzlük çareleri arayışlarına yöneltmiş, öte yandan da, göçen atalarını, sonsuz saygı duygularının çekim odağı haline getirerek kutsallaştırmıştır. Bu duygu bir çok ikincil ,üçüncül inançlara, örneğin, 'Hakan'ların, 'Gök Tengri' den 'kut' alarak hüküm sürdükleri gibi inançlara yol açmıştır. 6. yüzyıla tarihlenen Bugut yazıtı ile 7. ve 8. yüzyıllara tarihlenen Orkun, Kem ve Talas yazıtları Ataların kutsallığı inancının, Türkler arasında nice uzun ömürlü olduğunu kanıtlamaktadır.

Bazılarınca Kök bazılarınca da Gök Türkler adı ile tanımlanan, ilk yarı göçebe düzene geçen türlere kesinlikle, onlardan öncekilere de büyük olasılıkla atfedilen bu inanç ürünlerinin, hiç kuşkusuz, hepsine birden sahip çıkılmış değildir. Her birinin zihinlerde ayrı bir belirme, gelişme ve olgunluğa erme tarihçesi vardır. Ama yer aldıkları çağın koşullarında bunların saptanması mümkün değildir. Sadece bazı verilere dayanarak tahminler yapılabilir. Bu bildirinin boyutları içinde bunlara da yalnız deyinmek mümkündür. Örneğin, kaynaklarda MÖ 2 binli yıllarla ilgili olarak, kimi büyük kuşların, Avrasya halkınca Gök inancının ongunu kabul edildiğine ilişkin bulgulardan söz ediliyor. Belirli dağ tepelerinin, örneğin 'Ötüken-Yış'ın tepesinin, çok uzun süre, yüzyıllar boyu yine Gök inancı ile ilgili törenlerin, ayinlerin, yapıldığı yer olduğu belirtiliyor. Dolayısı ile, bu ikincil inançların, 'en üstün olan'ın, yani ilkel bir Tek Tanrı kavramının ilk olgunlaşan temel inanç ürünü olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Temel inançlar konusunun daha da ilginç olan yanı, aradan geçen bunca zamana rağmen, 'en üstte olanın tekliği' yani 'Allah'ın Birliği' ve 'doğanın kutsallığı' ile ölümün çaresizliği bağlamında 'ataların saygınlığı' ile özetlenebilen, Türklerin en eski temel inanç ürünlerinin gözden düşmemiş olmasıdır. Bir kısmı dinsel inançlar olmaktan artık çıkmış olsa bile, kültürel değerler olarak geçerlilikleri, Türkler arasında, bu gün dahi korunmaktadır. Şimdi müslüman olan Türk halkına bunlara inanıp inanmadıkları sorulacak olsa, çok büyük çoğunluk inandıklarını söyleyecektir. Çünkü hiç birinin İslam ile çakışan bir yönü yoktur. Tersine hepsine İslam'da saygın yerler verilmiştir. Allah'ın birliğine, Muhammedin onun resulü olduğu ile birlikte şahit olmayı kabul etmek, İslam'a katılmanın tek koşuludur. Günümüzde, televizyonlarda İslam öğretileri programlarının yanı sıra, sürekli olarak, doğanın hayranlık uyandıran güzelliklerinin ve gizemlerinin sergilendiği yayınlara yer verilmektedir. Geçen zaman içinde Ataların, kutsallığı değil ama, saygınlığı eksil-

memiş artmıştır: Atatürk anıtının ilgi odağı olarak sahip olduğu itibar bunun görülmesine yeter. Daha eski inanç önderleri de, başta Hacı Bektaş Veli, Mevlana Celaleddini Rumi ve Yunus Emre olmak üzere halkın gönüllerindeki tahtlarını korumaktadır: Hatta kimi gönüller bu tahtlarda oturanlara hala kutsallık da atfetmektedir.

Değişen bir şey yok mudur? Vardır, elbette, bunlar gelip geçmiş olan kuşakların yaşam ile boğuşurken bir şeye tutunmak ihtiyacı ile, kendi gelişmişlik düzeylerine göre, bu temel inanç ürünlerinden birine bağlı olarak ürettikleri, ikinci, üçüncü ve daha alt düzeydeki inanç ürünleridir ki, çoğu, zamanları dolduktan sonra unutulur; ama bazıları, örneğin eski Türk boylarınca ocak ve eşiğe atfedilen kutsallıklar gibileri ile kimi ölmüş velilere atfedilen kutsallıklar, halk arasında folklor değerinde inançlar ve uygulamalar olarak yaşamaya devam edebilir. Bu kongrede, bunların bazılarında, söz edilecektir, sanırım.

Türklerin dinsel tarihinin izini sürmek üzere kaynaklara dönüldüğünde, Türk boylarının ilk özgün inanç ürünlerinden sonra, Tao dini ile özleştikleri bir dönem olduğu görülüyor. Çin kaynaklarında, bu dinin, kurucularından ve halkından 'Chien' yani 'yabancılar' olarak söz edilen ve nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk boylarından oluştuğu, yönetiminin de büyük çoğunlukla Türklerin elinde bulunduğu belirtilen MÖ 1059 - 249 yılları ile tarihlenen 'Chou' devletinin, MÖ 600 doğumlu, saray kütüphanelerinin müdürü Lao-Tse'nin, ülkeden kaçarken huduttaki nöbetçilere teslim ettiği 'Hikmetler' adındaki yapıtından kaynaklandığı belirtiliyor. İki temel ilkesinden birinin 'Yer' ötekinin 'Gök' olması dolayısı ile Tao dini 'Universalist Dikotomi' adı verilen felsefeyi oluşturuyor. Tek yaratıcı ruhun doğada olduğunu öngören ve varlıkların tümünün 'Gök' ve 'Yer' ile temsil edilen iki ilkenin değişik oranlarda birbirleri ile kaynaşmaları ile ortaya çıkan beş temel unsurun, daha sonra birbirleri ile değişik oranlarda yeniden kaynaşmaları ile ortaya çıktığını içeren bu felsefenin, insanları, mutlu olabilmeleri için, doğa yasalarına uyumlu yaşama yollarını bulmaya çağırdığı belirtiliyor. Öte yandan, Türklerin 'Gök-Yer-Atalar' inancının, MÖ 1059-249 yılları ile tarihlenen Chou döneminin öncelerine uzandığı ileri sürüldüğüne göre, Türk boylarının Taoizm'den bağımsız olarak bu inanç ürünlerine sahip oldukları dönemler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, Taoizm Türk boylarının en eski inanç ürünleri üzerine kurulmuş bir din midir?, yoksa Türk boylarının sonradan benimsediği bir din midir?, hala belli değil ama, Türk boylarının yüzyıllar boyunca 'Gök-Yer-Atalar' inançlarına bağlı kalarak sürdürdükleri yaşamdan sonra, Taoizm ile öz-

leştikleri görülüyor. Kaldı ki, Taoizmin kurucusu, MÖ 600 doğumlu Lao Tse'nin, Chou'lu olduğu; Çinlilerin, kurucularından ve halkından 'Chien' yani yabancılar olarak söz ettiği bu devletin halkının büyük çoğunluğunun Türk boylarından olduğu ve yönetimin çoğunlukla Türklerin elinde bulunduğu, üstelik, Lao - Tse'nin, 'Hikmetler' adını verdiği ve ülkeden kaçarken huduttaki nöbetçiye teslim ettiği eserini, 810 yıllık bu devletin yaşamının ortalarında, saray kitaplığının müdürlüğünü yaptığı sırada hazırladığı belirtildiğine göre, bu din, Türk boylarınca oluşturulmuş, ama, Çin dilinde belgelenmiş olabilir. Sonuç olarak şurası kesin: Taoizm doğudaki Türk boylarının dinsel tarihinde ister ilk merhalenin devamını, ister ikinci merhaleyi temsil etsin, ister temel Türk inanç ürünlerinin geliştirilmesi ile ortaya çıkmış, ister Çin kökenli olsun, Türk boylarının, dördüncü yüzyıl sıralarında, "Taoizmin soysuzlaşmış, falcılığın ağır bastığı felekeci bir din haline dönüştüğü" gerekçesi ile, Taoizm'den kopup Budizmi benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Kimi kaynaklarda ileri sürüldüğüne göre, Türk boylarından Hunlar (552-572) ve Kök-Türkler (572-581) sıralarında, kendilerini Çin'de çok yaygın hale gelmiş olan soysuzlaşmış Taoizmden ve devlet dini durumunda olan Konfüçyüzm'den, ayrıca İran'dan gelen Zerdüştlükten ve Bizanstan gelen Hristiyanlıktan koruyabilmek gibi siyasal düşüncelerle Budizmi benimsemişler. Budizm, Doğu Türkistan'da bu kararın sonucu olarak kök salmış ve Türkler aracılığı ile ipek Yolu boyunca Çin'in içlerine ve ötesine doğru yayılmaya başlamış.

Budizm, Taoizm ile neredeyse aynı bir din. Türkler arasında Sakyamuni, yani, Sakyalar hakimi, adı ile tanınan MÖ 563-483 yılları arasında yaşamış olan kurucusu, şimdiki Nepal'ın bulunduğu yerde, iç Asyalı Saka boylarının kurduğu devletin bir prensi olarak dünyaya gelmiş. Türkler arasında Budizmi ilk benimseyen, 2. yüzyıl sıralarında, Batı Türkistan'daki Türk asıllı Kuşan devletinin hükümdarı Kanışka, olmuş. Ancak Budizm, Batı Türkistan'da tutunamamış, Doğu Türkistan'da dördüncü yüzyıldan sonra Türk boyları arasında başlayan yaygın ağırlığı ise, 1473'te, Uygur Devletinin başındaki Çağatay sülalesi, İslam'ı kabul edinceye kadar sürmüştür.

Ancak, tarihçilere, arkeologlara ve antropologlara göre, Türk boyları uyguladıkları Budizme de, kendi damgalarını vurmaktan geri kalmamış. Örneğin, Budizmin kişisel bir yaşam felsefesi içeren 'Küçük Kölüngü' (küçük tekne) adını taşıyan mezhebini değil, 'Uluğ Kölüngü' (büyük tekne) adı ile tanınan, toplumsal kapsamlı, universalist mezhebini benimsemişler. Bu mezhep, Tao ilkelerini içliyormuş. Öyle ki, kurucusu Lao-tse, eserini huduttaki nö-

betçiye teslim edip Chou'dan ayrıldıktan sonra, acaba gidip Sakyamuni'yi buldu da, onu eğitti mi?, gibi söylentilere yol açılmış Aynı kaynaklarda, Türk boylarının kökü 'Gök-Yer-Atalar' inançlarına dayanan kimi geleneklerini inşa ettikleri Budist mabetlerine de taşıdıkları, hatta daha sonra katıldıkları İslam'a da kazandırdıkları belirtiliyor. Bunların başında 'otağ' larının ilham ettiği mabetlerin geldiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki: Türk boylarının, önceleri, dinsel törenler için, içinde yaşadıkları otağları, ya da bunlardan birinin, örneğin boy başkanının veya toplum 'kam'ının,yani günümüzde yaygın olarak kullanılan terim ile, şamanının otağını kullandıkları, fakat sonraları, 'kerekü' adını verdikleri, otağı emsal alan, ama bu kez yeryüzünün dört yönünü temsilen dört köşe bir zemine oturtulan, çoğu kez dalların eğilip bükülerek örülmesi ve balçıkla sıvalanarak güçlendirilmesi ile ortaya çıkarılan gövdelerden ve üzerleri yine tepesi delik kubbeler ile kapanan mekanlardan oluşan, içlerinde ocak bulunan ve girişleri giderek görkemlenen yapılar kullanmaya başladıkları anlatılmaktadır.

Bu yapılar giderek gelişmiş, kale, mabet ve hükümdar köşkünü içine alan, ortalarından güney-kuzey ve doğu-batı yönlerinde yollar geçen, etrafları dalların örülmesi ve balçıkla sıvanarak güçlendirilmesi ile yapılan surlarla çevrilerek koruma altına alınan, daha sonraları da 'kara budun' deyimini ile anılan halkın gelip çevrelerine kendi otağlarını kurmaları ile kentlerin oluşmasına yol açan, görkemli eserler haline almışlar. Kaynaklarda, 'Ordu Balık' denen büyük kentlerin böyle ortaya çıktığı, Ordu sözcüğünün, Türk hükümdarlarının, hakanlarının, orduları ile birlikte yaşama geleneğini, yerleşik yaşam düzeyine geçtikten sonra da sürdürdüklerini gösterdiği, balık sözcüğünün, yapılarını güçlendirmek için kullandıkları balçık sözcüğünden türetildiği belirtilmektedir. 'Ordu Balık'ların merkezlerindeki yapıların, zamanla, üstleri ortasında delik olmayan kubbeler ile kapalı bir geniş mekanın, iki ya da dört yönünü, aynı sayıda daha küçük, üstleri yine kubbelerle kapalı mekanların çevrelediği binalar biçimini aldığı belirtilmektedir. Bu yapı biçiminin Osmanlı camilerine kadar sürdüğü de kaynaklarda vurgulanmaktadır. Bu Türklerin bazı inanç ürünlerinin, bir yandan şekil değiştirerek yaşam süreçlerini uzatmakla kalmayıp, dinden dine aktarılabildiklerini, öte yandan da toplumun kültürel gelişmesinin yapı taşlarının oluşmasına yol açtığını göstermektedir.

Nitekim kaynaklarda Budist Hunların, Budizmi kabul eden öteki Türk boyları gibi, tapınaklarını, dörtken zemin üzerinde, üstü yarım küre ile kapalı bir geniş mekanın, iki ya da dört yönünde, aynı sayıda karşılıklı tali mekan-

lar bulunan yapılar şeklinde inşa ettiklerine işaret edilerek, Türk boylarının geleneksel mabet yapılarının özünü, bu kültüre de taşımış oldukları kanıtlanıyor. 'Stupa' adı ile bilinen Budist türbelerinin de, dörtken zemin üzerine oturtulan, yarım kûrre şeklindeki kubbe ile kapalı mekânın daha üstüne ilave edilen, Buda'nın semavi köşkünü temsil eden 'Hermika' adı verilen bölümden ve hükümdarın başında tutulan şemsiyeyi temsil eden mahruî ehmenden oluştuğuna dikkat çekilerek, Türk boylarının geleneksel inanç ürünlerini Budizm değerleri ile bağdaştırma çabaları sonucu, soğan katmanlı kubbelerin ortaya çıktığı anlatılıyor. Ayrıca, Budist Türklerin yaptığı 'Bin Burkan' (insanlık) gibi tablolarla, 'Badhisatva'ların, (Burkan olmaya çalışan hayali azizlerin) hep Hunlara benzediğine, heykellerde de, Budanın, hep Türk hükümdar oturduğu olarak tanımlanan, bağdaş kurmuş olarak temsil edildiği, Budizmdeki Türk damgaları açısından dikkat çekilen noktalar arasında bulunuyor.

Bunlar, Türk boylarının töresel inançları ile Budizmin ilkelerini nasıl bağdaştırdıklarının, ayrıca da, Budizme küçümsenemeyecek boyutlarda hizmette bulunmuş olduklarının kimi somut delilleri kabul ediliyor. Yine de, Türk boylarının büyük çoğunluğu, daha doğru bir tanımlama ile dillerini koruyabilmek Türkîlükten kopmamış olan boyların büyük çoğunluğu, sonunda Budizmden de kopup, İslam'ı kucaklamıştır. Kaynaklarda geride kalan uzun zaman sürecinde, kimi boyların bir süre için Mani, Mugor ve Zerdüş dinlerini benimsediği, hatta Cengiz Hanın oğullarından Çin'de yerleşen Kubilay ve yanında getirdiği kimi Türk boyları gibi, Lama dinine kayanların olduğu, bu arada öz dillerini kaybeden boyların Türkîlükten koptuğu, fakat dilleri Türkçe'yi koruyabilmiş olanların büyük çoğunluğunun, Taoizm ve Budizm dönemlerini yaşadıktan sonra, Müslüman oldukları belirtiliyor.

Türklerin dinsel tarihi açısından geçmişlerindeki süreç şöyle özetlenebilir: Türk boyları, özgün Tanrı arayışlarının özgün ilk ürünleri, 'Gök-Yer-Atalar' kavramları ile ifade edilen geleneksel inançlarını, geride bırakılan dönemlerin hiç birinde terk etmemiş, ayrıca özgün Tanrı arayışlarını her dönemde sürdürdüklerinden, gerek Taoist gerek Budist felsefelerinin ilkelelerini kendi töresel inançları ile bağdaştırmayı başararak benimsemişlerdir; ve dördüncü yüzyıldan sonra 'soysuzlaştığı gerekçesi' ile Taoizmden kopup, Budizmi benimsedikleri gibi, onbeşinci yüzyıl sırasında da, 'kuruluşundaki safi-yeti kaybettiği' görüşü ağır basarak, Budizmi terk edip İslam'ı kucaklamışlardır.

Türklerin, dinlere, kendilerine özgü Tanrı arayışı ile yaklaşma geleneklerini İslam sertüvenlerinde de sürdürdükleri gözlenebilmektedir. Şöyle ki: İslam henüz yedinci yüzyıl dolmadan Türklerin ana yurduna sızmaya başlamıştır. Önceleri ancak kişiler arasında kendine yandaş bulabilmiştir. Bunların arasında İslam büyükleri mertebesine ulaşanlar bile vardır. Örneğin, topluma ve kişilere ait sorunlara ayetler ve sünnette doğrudan ya da kıyas yolu ile çözüm bulunamadığında, toplum vicdanı (ümme-i icma-ı) ya da kişisel vicdan (ictehad) yolu ile sorunların çözülebileceğini öngören Hanefî mezhebinin kurucusu, Kabil doğumlu 699-769 yılları arasında yaşamış olan imam Abu Hanife, biz Türkler açısından, bunların en önemlisidir. İlk Cumhuriyet nüfus cüzdanlarına kadar, Türklerin remi mezhebinin Hanefî olduğu kayıtlarda yer almıştır. Hanefîlik, sorunlara çözüm ararken, ayetlere ve sünnete başvurulmasını onaylayan, ama, vicdan, dolayısı ile akıl kapısının da, açık tutulmasını öngören İslam mezhebidir.

İlk Müslüman Türk devleti payesi, 922'de, yönetici sınıfı İslam'ı kabul eden, kuzeydeki Bulgar devletine ait olmakla birlikte, bu katılımın sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Boyların birbirleri ardına bütün üyeleri ile birlikte islamlaşması, 840 yılında kurulmuş olan Hakani Türk devletinin veliahtı Satuk Buğra Hanın, 926'da . Kaşgar'da henüz çocuk yaşında iken, islamı kabul etmesi ile başlamıştır. Türk boylarının İslam'a katılmaları süreci, Uygur Devletinin başına geçen Çağatay sülalesinin 1473'te İslam'ı kabul etmesine kadar sürmüştür.

45 İslam'ın Türk anayurdunda kök salmaya, 840'da Karahanlıların kurduğu, uygarlık düzeyi yüksek, Hakani Türk Devletinin islama katılması ile başlaması, hem İslam'ın Türk soyları arasında hızla yayılmasına, hem de, Türkçe'nin ve Türk törelerinin korunmasına büyük katkısı olmuştur. Bu devlette kısa zamanda yetişen müslüman aydınlar, örneğin, Yusuf Has Hasip, Türk töresi ile islamiyeti bağdaştıran öykülerin yer aldığı Kutatgu Bilig (Kut Veren Bilgi) adındaki yapıtı ile İslam için alt yapı oluşturulmasına, Kaşgarlı Mahmut da, Divanı Lugatı Türk adındaki sözlüğü ile, Türkçe'nin Arapça ve Farsça karşısında ezilip yok olmasını önleyerek, İslam'ı benimseyen milletler arasında, Türk kimliğinin, sürgit güvence altına alınmasına hizmet etmiştir. Ahmet Yesevi ise, 'Hikmetler'i ile bir yandan hala kırsalda yaşayan geniş halk kitlelerine İslam'ı tanıtırken, öte yandan da, Türk İslam anlayışının belgelenmesinin yolunu açmıştır. Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yunus Emre bu yolu Anadolu'da taçlandıran Müslüman Türk düşünürleridir.

Türk İslam yazınındaki bu bölüm düşünürlerden 'Eren'ler olarak söz edilmektedir. 'Eren' sıfatı kendilerine hiç kuşkusuz bilgiyi özümsemiş kişi anlamına verilmiştir. Bu dönem Türkleri arasında 'Tanrı arayışı' Erenler tarafından sürdürülmüştür. Türk İslam anlayışını bu düşünürler oluşturmuştur. Yapıtları incelendiğinde Erenlerin de 'varlığı anlama iç güdüsü' ile hareket ettikleri görülmektedir. Ancak artık varlığın kapsamı genişlemiştir; insan yapısı da varlık unsurları arasında yer almıştır. Bu da insanın doğuştan sahip olduğu sevgi yeteneğini geliştirerek sevgi kaynağı Tanrıya, en üstüne, en doğruya, en güzele, en adile ve benzeri ereklere kendinde ulaşabileceği bilincinin uyanmasına yol açmıştır. Bu yolda başarı, başarının simgesi, 'Kamil insan' mertebesine ulaşmaktır. Erenler bunun yöntemini de belirlemiştir. Kişi, reşit olduğunda, kendisine yardımcı olacak bir Eren'e başvurup gerekli güveni verebilirse, el alıp yola girmiş olur; ve bu yol göstericisinin gözetiminde, olgunlaşma sürecinin basamaklarını, doğruluktan hiç ayrılmadığının, topluma hizmet fırsatlarını hiç kaçırmadığının yanı sıra, sonsuz hoşgörü ve alçak gönüllülük kazanımları olduğunu sergileyerek, yetkinlikle ardında bıraktığını, verdiği güvenin her yıl tazelenmesi ile onaylatabilse, derişliğini, yani ıraklığını, tamamlar ve özünde 'Kamil insana' yaklaşır; ondan sonra da ömrü boyunca hep ulaşmaya çalışır. Tabii, böyle zorlu bir kişilik eğitimi herkesin harcı değildir. Olması da gerekmemiştir. Türk İslam anlayışının kişilik hedefleri arasında böylesi niteliklerin yer alması, piri Hacı Bektaş Veli olan bir asker kuruluşunun ve Ahi örgütlerinin yönetiminde bir esnaf ve zanaatkar ortamının kurulup, uzun yüzyıllar boyu sağlıklı topluma hizmet etmesine yetmiştir.

Türk İslam iktidarı Anadolu'ya 1071'de Selçuklular ile Malazgirt'ten girmiş, Müslüman olan 'Oğuz'lara verilen ad ile, Türkmen'lerin göç dalgaları ile pekişerek yayılmıştır. 1453'te Bizans'ın düşmesi ile, yöredeki Hristiyan iktidar, 'Misakı Milli' güvencesi altındaki bu günkü hudutlarımızın tamamı dahil, Osmanlı İmparatorluğu'nun engin topraklarının dışına kadar gerilemiştir. Türk İslam anlayışının sergilendiği bu geniş alanda, sonradan başgösteren ve giderek bu devletin çöküşünü hazırlayan kimi yetersizliklere rağmen, iki bininci yılların ilk yüzyılından son yüzyılına kadar, yaklaşık sekizyüz elli yıl, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler, bütün mezhepleri ile birlikte, barış içinde yaşama olanağı bulmuştur. İnsan oğlu, dünyanın hiç bir yerinde ne daha önce, ne daha sonra, böyle geniş bir alanda, böyle uzun bir süre, böylesi hoş görülü bir dinler arası barış gerçekleştirebilmiş değildir. Sağlanan başarı, hence, Türklerin, kökleri tarihlerinin karanlıklarına dayanan kendilerine özgü Tanrı arayışlarının meyvesi olarak ortaya çıkan ve yüzyılların

süzgecinden geçerek olgunlaştırılan inanç ürünlerinin, çoğunlukla kültürel değerler olarak korunmuş ve bu sayede geliştirilebilen Türk İslam anlayışının öngördüğü, kendinde 'Kamil insanı' gerçekleştirmeyi hedefleyen aydınların ve erdemli yaşam ortamını yaygınlaştırmayı amaçlayan yöneticilerin, yeter sayıda yetişmiş olmasının sonucudur.

Kanımcıca, Türklerin tarihinde, Türklere özgü Tanrı arayışının etkin olduğu başka oluşumlar da sergilenmektedir. Örneğin, Bilge Kaan, Fatih Sultan Mehmet ve Mustafa Kemal Atatürk arasında göze çarpan ortak özellikler, hence, bu niteliktedir. Bunlar şöyle özetlenebilir: Başını çektikleri toplumların gönenci, her üçünün başlıca umuru olmuştur: Her üçü, kendilerini alplik ve erdem sorumluluğu ile topluma hizmet yükümlülüğünde görmüştür: Her üçü, olağanüstü hoşgörü, özveri ve alçak gönüllülük yeteneğine sahip olduklarını sergilemiştir. Bu değerlendirmelerin kanıtlanması sayfalar alır. Bu her zaman kolaylıkla yapılabilecek bir iş olduğu için burada üzerinde durmayacağım. Bunun yerine birbirlerinden yüzlerce yıl uzakta bu üç Türk büyüğünün ortak özelliklerinin çağrıştırdığı öğeler ile soylarının özgün niteliği, ya da bir başka açıdan bakarak, mirasçısı oldukları kültürün özgün içeriği, varlığı anlama içgüdüsi ile Tanrı arayışı'na çıkma geleneği arasında, dikkat çeken, bağa deyinceğim. Tanrı, en üstünün, 'ilk ve son'un, en büyük gücün, kavramıdır: Algılanılabilmesi için inanç gerekir. Arayış, bağımsızlıktır. Bağımsızlık, arayışın olmaz ise olmazıdır. Dolayısı ile, Tanrı Arayışı, inançlara laik yaklaşımdır: sürekli laik yaklaşım gerektirir. Varlığı anlama bilgi peşinde koşmak demektir. Bilgi, insanlığın bu gün bulunduğu yerden bile görüldüğüne göre, sonsuz bir arayış alanıdır. Bilgiye, sezgiler ile de erişmek mümkün görünmektedir. İnanç ürünlerinin çoğunlukla, bu yolla oluştuğu söylenebilir. Sezgi sözcüğü yerine, vahiy sözcüğü de kullanılabilir. Ama bilgi, ancak akıl ile özümsenebilmektedir: Bunun gerçekleşmesi ile de uygarlık gelişir.

Atatürkçü bakış açısına göre, Türk İslam anlayışının temel inanç ürünleri günümüzde de çağdaşlıklarını korumaktadır. Yıkılmış olan, bu inançlara dayalı olarak geçmişte üretilmiş olan bazı ikincil, üçüncül ve benzeri inançların ürünü kurumlardır. Tarihte, daha önce de, örneğin mihver döneminden önce de görüldüğü gibi, bu gibi kurumlar, bilginin artması ile toplumların değişen yaşam koşullarından kaynaklanan değişen ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde güncelleştirilemedikleri için yıkılmışlardır. Çağımızda, büyük ve yaygın dinlerin hepsinin benzer sebeplerle sarsıntı içinde oldukları görülmektedir. Bu inançlar dünyasında bir boşluk yaratmıştır; ama, günümüz

bu boşluğun doldurulmasına gebedir. Çünkü insanların yaşam ile boğuşma yükünü kaldıracabilmek için, bir şeye inanmak, bir şeye tutunmak içgüdülerine cevap verecek inançlara, hala, hatta belki her zamandan fazla gereksinim duydukları ortadadır. Türk İslam anlayışı gereğince, kişinin kendinde, 'Kamil insan'ı gerçekleştirme'yi hedefleyerek, gündelik yaşamında doğruluktan ayrılmamaya ve topluma hizmet fırsatlarını kaçırmamaya dikkat ederek, en adile, en güzele, en doğruya, yani en üste, Tanrıya, kendinde ulaşabileceği inancının, Tanrı katında da, toplumlar katında da, olumlu bulunacağından kuşku duyulmasına bir sebep yoktur.

Dünya, Türk İslam anlayışı hakkında doğru bilgiye sahip değildir. Türklerin, İslam'ın başını çektiği dönemlerde yekpare kaya görünümünü sergileyen İslam dünyası, Türk İslam anlayışının ayırdına varılmasını engellemiştir. Bu, Türk elinde, o sırada, hiç pürüzü olmayan bir ortamın sağlandığı anlamına gelir mi? Hiç olur mu? İnsanların tümünün ne aynı derecede olgunluğa erişmesi, ne aynı derecede tatmin olması mümkün görünmektedir. Her dönemin kendine özgü sorunları olmuştur. Örneğin günümüzde, demokrasi düzeninin oluşturduğu siyasal rekabet ortamı içinde, bazı siyasal çevrelerin, yani çağdaş güç odaklarının, kendilerine taraftar toplayabilmek amacı ile, kimi inanç ürünlerine yüksek sesle sahip çıkmaya başlamaları üzerine, başka siyasal çevrelerin de, başka inanç ürünlerini aynı amaçla sahiplenip bayraklaştırdıkları görülmüştür. Türkler arası birliği bozan akımlar olarak değerlendirilen ve kendi yararlarını bu gibi akımların güçlenmesinde gören kimi yabancı çevreler ise, bu oluşumları desteklemiştir; hala da desteklemektedir. Bu durum, beni olduğu gibi, hiç kuşkusuz, bütün Atatürkçüleri de üzmetmektedir. Oysa, İslam'a, laik bakış açısı ile yaklaşıp, inanç ürünleri, kısır siyasal amaçlara alet edilemeyecek kadar saygı ile ele alındığında, Türk İslam anlayışının temel ilkelerinin iki tarafın asgari müştereklerini oluşturduğu görülebilir. Asgari müştereklerden geriye kalan inanç ürünlerinin ise, herkesin kendi değerlendirmesine bırakılabilecek nitelikte olduğunu kabul etmekle tarafların hiç biri zararlı çıkmaz. Geçmişte de, bu görüşün hakim olduğu yerlerde ve süre boyunca Türk toplulukları huzur içinde yaşamayı başarmış ve varlığın gelişen algılanma düzeyine koşut yeni inanç aşamalarının gerçekleşmesi sağlanmış, günün ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren ikincil ve benzeri inanç ürünleri oluşturulmasına yol açılmıştır. Tanrı arayışını sürdürmekten alıkonmanın ve inançlara geleneksel hoşgörülü yaklaşımdan kopmanın ise, Türk boylarını nasıl kendi özlerine yabancılaştırdığı ve sonunda Türk tarihinin dışına kaymalarına yol açtığı görülmüştür.

Sonuç olarak, gözlemlerimle başlayan, araştırmalarım ile beslenen bu anlattıklarım uyarınca, Atatürkçülerin, kiminin bilinçli olarak, kiminin sadece davranışlarına sinmiş bulunan kültürel mirasları dolayısı ile de olsa, Türklere özgü Tanrı arayışını, yahut kavramın bu gün konuşulan dil ile anlatımı uyarınca, 'Hak' arayışını, kimilerinin toplumun mutluluğu için, kimilerinin de 'Hak' ka kavuşma yolu olarak 'Hak' arayışını, günümüzde de sürdürdüklerini görüyorum. Bu arayışa en doyurucu güncel cevabın, Türk İslam anlayışına ilişkin bilgilerin yaygınlaştırılması ile bulunacağı kanısındayım. Türk İslam anlayışının temel ürünü 'Kamil insan' kavramı ile öngörülenlerin dünyaya tanıtılması ile de, gerek Yahudiliği, gerek Hristiyanlığı ve gerek İslam'ı kuran peygamberlerin amaçladıkları hedefin gerçekleşmesine; insanların, her üç din tarafından Tanrı katında makbul olduğu savunulan yasalar uyarınca, yaşamaları çağrısına - daha fazla önem vermelerine, yardımcı olacağına eminim.

Beni dinlediğiniz için teşekkür eder, eleştirilerinizi ve katkılarınızı bekler,

Saygılarımı sunarım.

İffet Aslan

Bu bildirinin özetini kongrede okuduktan sonra karşılaştığım soruların en önemlisi şuydu.

- Bu sonuçların Atatürkçülere inanç konusunda kimi sorumluluklar yüklediği söylenebilir mi?

Bence, evet. Herşeyden önce, inanç konusuna ilişkin tutumlarının açığa vurulmasından kaçınmaktan artık vaz geçmeleri gerekir kanısındayım. Laik bir yaklaşımla, tüm inanç sorunlarını, her ortamda, herkes ile tartışmaya hazır olarak, yalnız davranışları ile değil, söylemleri ile de Tanrı arayışını ve hoşgörü geleneğini sürdürdüklerinin sergilenmesinden kaçınmamalıdırlar. İnanç ürünlerinin Türk halkını bölen değil, birleştiren değerler haline gelmesi ancak böyle sağlanabilir. Geleneksel Türk Tanrı arayışının ve inançlara hoşgörü ile yaklaşımın sürdüğünün bütün dünyaca görülecek gibi sergilenmesi, bence, 3. binyıl Türk kimliğinin yapı taşlarının oluşmasına da katkıda bulunacaktır.

- Bunun için neler yapılabilir, bu çaba nasıl başlatılabilir?

1- Örneğin, her yıl tekrarlanmak üzere, tüm Musevilerin atası İbrahim'in, ahladını gönençe götürmek üzere yola koyulma emrini aldığı yer olduğu için Musevilerce kutsal olan Harran bölgesinde Urfa'ya, ilk Hıristiyanların Roma takibatından kurtulmak için sığındıkları Göreme = Kapadokya'yı ve Türk İslam önderleri Mevlana Celalettin Rumi, Hacı Bektaş Veli ile Yunus Emre'nin anıt mezarlarının bulunduğu, Konya, Hacıbektaş ve Harran'ı Urfayı kapsayan kapsayan, 'Kitaplı Dinler Büyüklerini Anma' gezisini içeren 'Hoşgörü' kongreleri düzenlenmesini öneriyorum.

2 - Sünni ve Bektaşî=Alevî İslam anlayışları arasındaki asgari müştereklerin saptanmasını öngören bir çalışma başlatılmasını

İffet Aslan